

The Impact of the Karabakh Conflict on the Economic Security of the South Caucasus

Masoumeh Falahati¹, Rahmat Hajimineh², Afshin Zargar³, Armin Amini⁴

1. PhD student of International Relations, Department of International Relations, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. E-mail: falahatimasi@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of International Relations, Department of Law, East Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: r.hajimineh@gmail.com
3. Associate Professor of International Relations, Department of International Relations, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. E-mail: zargar.a2003@gmail.com
4. Associate Professor of International Relations, Department of International Relations, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran. E-mail: arminamini8@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 04 Jan 2024

Received in revised form:
08 Mar 2024

Accepted: 08 Oct 2024

Published online: 30 Dec 2024

Keywords:

Karabakh Conflict,
Goeconomy,
Convergence,
Regionalism,
Caucasus region.

After the collapse of the Soviet Union, there have been several conflicts in the Caucasus region, the most important of which is the conflict between Armenia and Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh region. The South Caucasus is the meeting point of different religions, cultures, and civilizations as well as the path of transmission of Caspian energy to Europe and is considered one of the most important and strategic points in the world and has always been the focus of great powers that have caused relatively stable conflicts in the region due to competition in the region. It has increased the energy reserves in the Caucasus region for Iran and other regional and transregional powers. Research question: The main question is what effects did the Karabakh conflict have on the economic security of the region? Research hypothesis: This study hypothesizes that, despite the region's economic potential due to its geopolitical and geoeconomic significance, the ongoing Karabakh conflict has hindered regional economic cohesion and damaged the economic security of the South Caucasus. Methodology (and Theoretical Framework if there is one): The article is qualitative research and using the Copenhagen school, it examines the consequences of the Nagorno-Karabakh conflict on the economic security of the region. Result and discussion: This research was carried out by collecting information from library sources and articles and the research found that the continuation of this conflict and the existence of friendship and enmity patterns in the Caucasus caused economic consensus to not take place in this region, unlike Europe, and this prevented the formation of the economic environment has flourished in the region. Conclusion: Convergence and use of the regionalism model with an economic approach can help to solve the current crisis.

Cite this article: Falahati, M., Hajimineh, R., Zargar, A., & Amini, A. (2024). The Impact of the Karabakh Conflict on the Economic Security of the South Caucasus. *International Political Economy Studies*, 7 (2), 73-96. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10110.1644> (in Persian).

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10110.1644>

Publisher: Razi University

1. Introduction

In recent years, stability in the security, political, and economic environment of Central Asia and the Caucasus region has always faced increasing complications and challenges, nationalist tendencies in this region, the existence of crises in the region, the emergence of internal challenges, weakness in the nation-building government and the entry of foreign powers have faced complications in the security and economic environment of the region. After the collapse of the Soviet Union, there have been several conflicts in the Caucasus region, the most important of which is the conflict between Armenia and Azerbaijan over the Nagorno-Karabakh region. The South Caucasus is the meeting point of different religions, cultures, and civilizations as well as the path of transmission of Caspian energy to Europe and is considered one of the most important and strategic points in the world and has always been the focus of great powers that have caused relatively stable conflicts in the region due to competition in the region. It has increased the energy reserves in the Caucasus region for Iran and other regional and transregional powers.

2. Theoretical framework

After the Cold War, its security is one of those things, in addition to paying attention to security and economic security. According to the Copenhagen school, security is a one-dimensional matter and does not only have a military aspect, it also involves a whole range of political, economic, social, and environmental components, and in the context of the concept of regional security and its analysis, the role of extra-regional elements should not be forgotten. Today, the understanding of security has changed and in addition to military security, it also includes economic, social, and environmental aspects. After the Cold War, the dimension of economic security has become very important. Regionalism and regional convergence is one of the important mechanisms of countries for empowerment and development in the new era. As long as there is conflict and tension between the countries of the same region and they do not trust each other, there will be no ground for convergence and economic cooperation.

3. Methodology

The article is qualitative research and using the Copenhagen school, it examines the consequences of the Nagorno-Karabakh conflict on the economic security of the region. This approach is suitable due to the ability to understand more deeply complex social and economic phenomena, especially crisis-causing fields such as the Karabakh war. Qualitative research methods generally involve collecting and analyzing data through methods that focus on a deeper understanding of human experiences, social factors, and complex processes. This method allows us to analyze different aspects of situations and phenomena and interpret the data. This research has been done by studying and analyzing related texts, including scientific articles, media reports, and economic and political analyses. The use of qualitative research methods in this research has helped to examine the effects of the Karabakh War on the economic security of the Caucasus region from a deeper perspective and to analyze and interpret the phenomena in this regard by collecting various data.

4. Discussion & Results

The Nagorno-Karabakh war, as one of the long-term crises in the Caucasus region, has left a deep impact on various political, social, and economic fields of the Caucasus region. This war not only led to several military and humanitarian conflicts but also had significant economic consequences that affected the economic security of the countries in the region. The first impact of the war on economic security was the reduction of foreign investments and regional trade. This issue has affected the economic infrastructure of Azerbaijan and

Armenia and has weakened the economic growth of these countries. Finally, the Karabakh war has had a profound impact on the economic security of the Caucasus region. These effects include a decrease in investment, an increase in unemployment, social and economic tensions, and disruption of business relations. This research was carried out by collecting information from library sources and articles and the research found that the continuation of this conflict and the existence of friendship and enmity patterns in the Caucasus caused economic consensus to not take place in this region, unlike Europe, and this prevented the formation of the economic environment that has flourished in the region. Convergence and use of the regionalism model with an economic approach can help to solve the current crisis.

5. Conclusions & suggestions

The Nagorno-Karabakh war, which started with the occurrence of military conflicts between Azerbaijan and Armenia, had many effects on the economic security of the Caucasus region. This war not only led to human and social consequences but also had devastating effects on the structures and economic patterns of the countries of this region. Tensions in the energy market play a vital role in the economic security of this region and affect international and regional relations. The experiences of the Karabakh War show that the unstable security situation clearly threatens economic norms and stops sustainable development. In this regard, to promote positive economic trends and activities in the Caucasus, the need for comprehensive developments and more regional cooperation is felt. Therefore, countries should strengthen diplomatic negotiations and create constructive dialogue channels between Azerbaijan and Armenia. The use of mediation and regional institutions can help facilitate the peace process and lead to a reduction in tensions. Since war has led to the destruction of economic infrastructure, investment in infrastructure projects such as transportation, energy, and communications should be considered a priority. Caucasus countries should attract foreign investments in various economic sectors by creating a safe and stable environment. This can help improve the economic situation and strengthen economic security. The countries of the region should try to expand their economic and trade cooperation. Establishing business agreements and joint ventures can have many economic benefits. Also, countries should seek to create sustainable solutions to ensure the security of energy sources. With the implementation of these proposals, we can hope to improve the economic security situation in the Caucasus region, reduce the negative consequences of the Karabakh war, and provide a stable and safe future for the countries of the region.

دانشگاه رازی

ISSN: 2676-587X

تأثیر منازعه قره‌باغ بر امنیت اقتصادی قفقاز جنوبی

معصومه فلاحتی^۱ | رحمت حاجی مینه^۲ | افشین زرگر^۳ | آرمین امینی^۴

۱. دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. رایانامه: falahatimasi@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار روابط بین‌الملل، گروه حقوق، واحد تهران شرق، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: r.hajimineh@gmail.com
۳. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. رایانامه: zargar.a2003@gmail.com
۴. دانشیار روابط بین‌الملل، گروه روابط بین‌الملل، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران. رایانامه: arminamini8@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰

کلیدواژه‌ها:

منازعه قره‌باغ،

ژئواکونومی،

همگرایی،

منطقه‌گرایی،

منطقه قفقاز.

پس از فروپاشی شوروی، چندین درگیری در منطقه قفقاز رخ داده که مهم‌ترین آن که تاکنون نیز تداوم داشته، منازعه ارمنستان و جمهوری آذربایجان بر سر منطقه کوهستانی قره‌باغ است. قفقاز جنوبی کانون تلاقی ادیان، فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف و مسیر انتقال انرژی خزر به اروپا و از نقاط مهم و استراتژیک جهان به‌شمار می‌رود. منطقه‌ای که همواره مورد توجه قدرت‌های بزرگ و رقابت آن‌ها خصوصاً در دهه‌های اخیر بوده و موجب پدید آمدن منازعات طولانی در منطقه شده‌اند. ذخایر انرژی موجود در منطقه اهمیت قفقاز را برای ایران و دیگر قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای افزایش داده است. پرسشی که طرح می‌شود آن است که منازعه قره‌باغ چه آثاری بر امنیت اقتصادی منطقه داشته است؟ فرضیه مقاله بر آن است که باوجود فرصت‌های اقتصادی موجود به‌دلیل موقعیت خاص ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی منطقه، این منازعه سبب شده هم‌بودگی اقتصادی در منطقه شکل نگیرد و امنیت اقتصادی منطقه دچار آسیب گردد. مقاله از نوع تحقیق کیفی بوده و با استفاده از مکتب کپنهاگ به بررسی پیامدهای منازعه قره‌باغ بر امنیت اقتصادی منطقه می‌پردازد. این پژوهش با گردآوری اطلاعات از منابع و مقالات کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شده و یافته پژوهش آن است که تداوم این منازعه و وجود الگوهای دوستی و دشمنی در قفقاز، سبب گشته تا برخلاف اروپا، در این منطقه اجماع اقتصادی صورت نگیرد و این امر مانع از شکل‌گیری محیط اقتصادی شکوفا در منطقه شده است. البته همگرایی و استفاده از الگوی منطقه‌گرایی با رویکرد اقتصادی می‌تواند به حل بحران موجود کمک کند.

استناد: فلاحتی، معصومه؛ حاجی مینه، رحمت؛ زرگر، افشین؛ امینی، آرمین (۱۴۰۳). تأثیر منازعه قره‌باغ بر امنیت اقتصادی قفقاز جنوبی. *مطالعات اقتصاد سیاسی*

بین‌الملل، ۷ (۲)، ۹۶-۷۳. <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10110.1644>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: <http://doi.org/10.22126/ipes.2025.10110.1644>

مقدمه

با فروپاشی شوروی و شکل‌گیری جمهوری‌های جدید در منطقه قفقاز، وجود گرایش‌های ملی‌گرایانه، بحران‌ها، چالش‌های داخلی، ضعف در دولت‌سازی و ورود بازیگران خارجی و رقابت این بازیگران با یکدیگر، ثبات و امنیت منطقه قفقاز جنوبی را با چالش روبه‌رو ساخت. قفقاز جنوبی دچار منازعاتی است که سال‌های متمادی تداوم یافته و منازعه قره‌باغ یکی از منازعاتی است که تاکنون تداوم یافته است.

فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد تغییرات بسیاری را در نظام بین‌الملل ایجاد کرد و تعادل ژئوپولیتیکی جهان را در ابعاد مختلف قدرت برهم زد. این تغییرات شامل کاهش رقابت‌های نظامی و توجه بیشتر به قدرت اقتصادی در قالب رویکرد ژئواکونومیک، ارتقای منابع انرژی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین متغیرهای ژئوپولیتیکی در سیاست بین‌الملل است (دادپرور و عزیزی، ۲۰۲۲).

قفقاز با توجه به موقعیت ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی خاص خود همواره از اهمیت زیادی برخوردار است و به‌عنوان چهارراه شمال و جنوب و شرق و غرب، نه‌تنها اوراسیا را از شرق به غرب پیوند می‌دهد، بلکه به‌عنوان کانالی قاره آسیا را از شمال به جنوب مرتبط می‌کند؛ به عبارتی تمدن غربی و شرقی در اینجا به یکدیگر رسیده است؛ همچنین ادیان و فرهنگ‌های مختلف مثل اسلام و اسلاو باهم تلاقی می‌کنند (افشردی، ۱۳۸۱).

قره‌باغ منطقه ترانزیتی حائز اهمیتی است که می‌تواند قفقاز و اروپا را برای اهداف تجاری به هم پیوند دهد، اما با وجود داشتن چنین قابلیت‌هایی، درگیری در این منطقه پتانسیل روابط اقتصادی پررونق را در سراسر منطقه منجمد کرده و درگیری تهدیدی برای صلح و امنیت در این منطقه است.

پس از فروپاشی شوروی، ارمنستان و جمهوری آذربایجان مانند دیگر جمهوری‌های شوروی سابق استقلال یافتند و در راستای افزایش نگرش‌های ملی‌گرایانه و چالش‌های داخلی، سیاست خارجی خود را شکل دادند و از ۱۹۸۸ درگیری میان دو کشور آغاز گردید. به‌منظور تسهیل حل منازعه بین دو کشور، جامعه بین‌المللی در ۱۹۹۲ گروه مینسک را ایجاد کرد؛ اما با وجود تلاش‌های متعدد این گروه، منازعه حل‌نشده باقی ماند و در سال ۱۹۹۳، شورای امنیت سازمان ملل متحد خواستار خروج نیروهای ارمنستان از خاک جمهوری آذربایجان و نیز احیای روابط اقتصادی، زیرساخت‌های حمل‌ونقل در منطقه قره‌باغ شد. پس از امضای آتش‌بس میان دو کشور در سال ۱۹۹۴، منازعه قره‌باغ به وضعیت «نه جنگ»، «نه صلح» تبدیل گردید و این وضعیت که گریبان‌گیر منطقه قره‌باغ شد از منظر ژئوپولیتیکی، اقتصادی و انسانی تأثیرات منفی بر جمهوری آذربایجان و ارمنستان و کل منطقه داشته است. (شنگلیا، ۲۰۲۲)

باوجود تلاش‌های صورت گرفته برای حل منازعه، این منازعه تداوم داشته و در سال ۲۰۲۰ نیز شاهد آغاز درگیری‌های جدید میان دو کشور بوده‌ایم که باوجود امضای آتش‌بس، هنوز این مسئله حل و فصل نگردیده و هر لحظه می‌توان انتظار درگیری‌های جدید در منطقه را داشت، زیرا دو کشور یکدیگر را به آغاز تنش و درگیری و عدم بازگرداندن صلح متهم می‌کنند و سایر کشورها و سازمان‌های بین‌المللی درگیر در این بحران، دیدگاه مشترکی از آینده ندارند و اغلب به‌دنبال منافع بعضاً متضاد خود در منطقه هستند.

بر این اساس منازعه قره‌باغ باوجود تحولات اخیر می‌تواند همچنان حل‌نشده باقی بماند و مادامی که این بحران تداوم یابد ثبات و امنیت منطقه با چالش روبه‌رو است و این مانع از شکل‌گیری و ظهور محیط امنیتی و اقتصادی باثبات خواهد شد و باوجود موقعیت ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی خاص منطقه، شکوفایی اقتصادی منطقه تحت تأثیر تبعات منفی این بحران خواهد بود.

استفاده از الگوی منطقه‌گرایی با رویکرد اقتصادی، ایجاد یک محیط امنیتی که از منطقه محافظت کند و رشد اقتصادی پایدار را ترویج کند محقق می‌سازد. پرداختن به موضوع حاضر از آن نظر اهمیت دارد که منازعات و تحولات اخیر بر ثبات سیاسی و رشد اقتصادی منطقه لطمه وارد کرده است، آنچه بر ثبات و امنیت ایران نیز تأثیر خواهد گذاشت؛ بنابراین هر اندازه صلح و ثبات در منطقه تقویت شود امکان شکل‌گیری همگرایی اقتصادی و پویایی منطقه ازجمله ایران به لحاظ توسعه فراهم

خواهد شد.

پیشینه پژوهش

به دلیل اهمیت ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک قفقاز جنوبی و رقابت بازیگران متعدد در بحران‌های این منطقه پژوهش‌های زیادی پیرامون بحران‌های منطقه به‌ویژه بحران بر سر منطقه قره‌باغ صورت گرفته است که در این بخش به بررسی مختصر برخی از آن‌ها می‌پردازیم. رینولدز (۲۰۲۱)، در مقاله «پیامدهای مناقشه قره‌باغ کوهستانی» بیان می‌دارد باوجود پیروزی جمهوری آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ، مرز بین دو کشور احتمالاً ناپایدار بماند و این واقعیت که ارمنستان شکست خورد احتمالاً هرگونه توافق مذاکره شده را از نظر سیاسی غیر قابل قبول کرده و ممکن است دولت ارمنستان را وادار کند به هر شکل برای حفظ مشروعیت خود به رقابت در مرزهای خود با جمهوری آذربایجان ادامه دهد و تنش‌زدایی مستلزم سرمایه‌گذاری سیاسی قابل توجه از سوی دو کشور و پذیرش ریسک است.

سامبال (۲۰۲۱)، در کتاب «توز در قره‌باغ تحلیلی جامع از جنگ در جنوب قفقاز» تلاش دارد تا تحولات و مخاطرات امنیتی در حال ظهور در منطقه را شناسایی و به شکست نهادهای بین‌المللی در دستیابی به راه‌حل مسالمت‌آمیز برای این بحران اشاره کند.

مارکونو (۲۰۱۸) در مقاله «روسیه و درگیری‌ها در قفقاز جنوبی: رویکردها، مشکلات و چشم‌اندازها» بیان می‌دارد مواضع روسیه نسبت به بحران‌های موجود در قفقاز موجب شد تا طرف‌های درگیر این بحران‌ها به حضور و مداخله بازیگران دیگر در حل بحران‌های موجود تمایل پیدا نمایند و با بررسی روابط مسکو با کشورهای گرجستان، جمهوری آذربایجان و ارمنستان انگیزه غالب کرملین در حل و فصل مناقشات را پاسخی به شرایط نفوذ بازیگران جدید به منطقه، ترس از دادن نفوذ خود و تغییر وضع موجود به نفع روسیه می‌داند. وی مواضع روسیه و غرب در مورد منازعه را دارای همپوشانی می‌داند و با بیان مواضع ایران و ترکیه نسبت به بحران‌های منطقه، فرصت‌های کمی را برای حل و فصل مناقشات در قفقاز جنوبی می‌داند که احتمال سازش را کاهش می‌دهد و با توجه به روندهای فعلی موجود، توصیه‌هایی را در رابطه با مسائل قفقاز ارائه می‌دهد.

گنج‌خانلو (۱۳۹۸)، در مقاله «راهبرد سیاسی ایران در حل مسئله قره‌باغ با تأکید بر تأمین منافع ملی»، سعی در حل مسئله قره‌باغ با تکیه بر اشتراکات سیاسی داشته و معتقد است همگرایی در منطقه قفقاز باعث صلح و ثبات بوده در حالی که واگرایی در منطقه باعث ناامنی در مرزهای شمالی ایران و به ضرر ایران خواهد بود.

بردبار (۱۳۹۵)، در مقاله «عوامل ژئوپولیتیک و ثبات منطقه‌ای؛ مطالعه موردی منطقه قفقاز جنوبی» بیان می‌دارد هر حوزه ژئوپولیتیکی واجد نیروهای همگرا و واگرایی است که با یکدیگر رقابت دارند و هر کدام می‌توانند الگوی رفتاری متفاوتی را ارائه دهند، وی علل بی‌ثباتی در قفقاز را از چشم‌انداز رویکردی امنیتی بررسی و بیان می‌دارد تا زمانی که قومیت‌های منطقه مسائل قومی را مبنای تصمیم‌گیری و امنیت قرار دهند نمی‌توان انتظار داشت درک مشترکی از امنیت در منطقه شکل گیرد.

متقی دستنایی (۱۳۹۴)، در مقاله «تحلیل ژئوپولیتیکی موانع شکل‌گیری همگرایی در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز» به بررسی شاخص‌های شکل‌دهنده ژئوپولیتیک شکننده و واگرا در منطقه پرداخته و با بررسی شاخص‌های ژئوپولیتیکی اثرگذار در شکنندگی منطقه بیان می‌دارد عوامل ژئوپولیتیکی چون موقعیت محصور و نبود دسترسی، قرارگیری در منطقه حاشیه و تقابل منافع، هویت و ایدئولوژی‌ها سبب شکنندگی روند ثبات و روابط متقابل نزدیک در منطقه شده است.

مکتب کپنهاگ

منطقه‌گرایی و امنیت اقتصادی

باری بوزان به‌عنوان نظریه‌پرداز مکتب کپنهاگ مفهوم امنیت را تک‌بعدی و از منظر امنیت نظامی نمی‌نگرد و امنیت را دارای ابعاد نظامی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و زیست‌محیطی می‌داند و این مکتب واکنشی نسبت به دیدگاه رئالیست‌ها و لیبرال‌ها نسبت به امنیت است. این مکتب مبتنی بر دو تحول مفهومی مهم در مطالعات امنیت است: ایده‌های بوزان در مورد تحلیل امنیت و مفهوم امنیت سازی از اولی ویور. مکتب کپنهاگ از جمله مکاتبی است که با ارائه تعریف موسع و چندبعدی از مفهوم

امنیت و توجه به سطح تحلیل منطقه‌ای از جایگاه برجسته‌ای در عرصه علمی مطالعات امنیتی برخوردار شده است (داداندیش و کوزه‌گر کالجی، ۱۳۸۹: ۷۳).

در تئوری مورد حمایت باری بوزان و ویور که مجموعه امنیتی منطقه‌ای را به‌عنوان گروهی از دولت‌ها شناسایی می‌کنند که نگرانی‌های اصلی امنیت ملی آن‌ها به‌قدری درهم‌تنیده است که نمی‌توان به آن‌ها مستقل از یکدیگر پرداخت. از منظر مکتب کپنهاک، امنیت مفهوم سنتی خود را از دست داده و دچار دگرگونی شده و بوزان در تحلیل امنیت بر سطح منطقه‌ای تأکید دارد. بوزان و ویور از مفهوم مجموعه امنیت منطقه‌ای، سطح منطقه‌ای را به‌عنوان سطحی توصیف کردند که بیشتر اقدامات امنیتی در آن رخ می‌دهد.

بوزان در مردم، دولت‌ها و هراس، تهدیدهای نظامی، سیاسی، اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی علیه دولت را عینی، ثابت و قابل محاسبه می‌شمارد، بر این اساس، به‌محض مشاهده تجاوز یک کشور به تمامیت ارضی کشور دیگر، تزلزل در ثبات سازمانی دولت، احساس بی‌هویتی گروه‌های مهم اجتماعی، برهم خوردن اکوسیستم‌ها (شامل تغییر آب‌وهوا، از دست رفتن تنوع زیستی و جنگل‌ها، گسترش صحراها، زوال لایه ازن و انواع مختلف آلودگی) و بالاخره روند نزولی رفاه و رشد بیکاری و فلاکت در تولید ارزش افزوده، دولت به‌عنوان بازیگر خردمند وارد عمل شده و با امنیتی کردن امور عادی، مبادرت به جلب منابع مالی و توجه اجتماعی می‌کند (نصری، ۱۳۹۰: ۱۱۳).

پس از جنگ سرد، ابعاد دیگر امنیت افزون بر بعد نظامی آن مورد توجه قرار گرفته که امنیت و رفاه اقتصادی از آن جمله است. براساس مکتب کپنهاک، امنیت امری تک‌بعدی و تنها دارای وجه نظامی نیست، به‌کلی مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی نیز در آن دخیل است و در زمینه مفهوم امنیت منطقه‌ای و تحلیل آن نباید نقش عناصر فرامنطقه‌ای به فراموشی سپرده شود (حاجی‌مینه و وزین، ۱۳۹۸: ۸۳).

پیدایش زمینه‌های مختلف درگیری، مناقشه و جنگ از یک‌سو و شکل‌گیری روندهای جدید همکاری‌جویانه در قالب سازمان‌های منطقه‌ای از سوی دیگر، وضعیت جدیدی را در فضای پس از جنگ سرد به نمایش گذاشت. عامل اقتصاد در ثبات و انسجام داخلی کشورها نقش دارد و در نتیجه می‌تواند بر مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای مؤثر باشد (داداندیش و کوزه‌گر کالجی، ۱۳۸۹: ۷۶).

با درک ماهیت چندبعدی امنیت و اینکه جنبه‌های مادی و اجتماعی، نقش تعیین‌کننده در شکل دادن به این مقوله دارند، تأکید بر این است که محیطی با کمترین تعارض هویتی و بالاترین جایگاه برای بازیگر، به‌طور حتم مناسب‌ترین فضای امنیتی را حیات می‌دهد (دهشیار، ۱۳۹۲: ۲).

بوزان در مکتب کپنهاک به ۴ سطح تحلیل توجه دارد: ۱- سطح تحلیل داخلی که میزان قدرت و ضعف و ثبات دولت را مطرح می‌کند، ۲- روابط دولت‌ها با یکدیگر است، ۳- تعامل این منطقه با مناطق دیگر، ۴- نقش قدرت‌های جهانی در منطقه است که چه تأثیری می‌توانند بر منطقه داشته باشند. امروزه درک از امنیت متحول گشته و افزون بر امنیت نظامی جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی را نیز در بر گرفته است. پس از جنگ سرد بُعد امنیت اقتصادی اهمیت زیادی یافته است. بوزان به امنیت اقتصادی در ۳ سطح فردی و گروه‌ها و طبقات پرداخته است. امنیت اقتصادی به معنای ایجاد فضایی است که در آن سرمایه‌گذاران در برابر فشارها حفاظت شوند.

برخی امنیت اقتصادی را به مفهوم ژئواکونومی به‌کار برده‌اند (متقی و شکوه، ۱۴۰۰: ۱۴۷). ژئواکونومی در ارتباطات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشورها نقش مهمی دارد و توسعه آن‌ها را به مسئله ارتباطات اقتصادی با کشورها و سرزمین‌های پیرامون وابسته ساخته است. زمانی که بخشی یا تمام قابلیت‌های اقتصادی کشورها در گرو مسائل جغرافیایی باشد، اقتصاد جغرافیایی یا ژئواکونومی شکل می‌گیرد (کشیشیان و سیار، ۱۳۹۴: ۱۲۴). ژئواکونومی استفاده از ابزارهای اقتصادی برای دفاع از منافع ملی و تولید نتایج مفید ژئوپولیتیکی؛ و تأثیر اقدامات اقتصادی سایر ملت‌ها بر اهداف ژئوپولیتیکی کشور است (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۵۹).

مؤلفه‌های ژئواکونومیک (قدرت، جغرافیا و اقتصاد) است که زیربنای همگرایی اقتصادی را می‌سازند. امروزه ژئواکونومی در

جهت‌دهی به مناسبات سیاسی و اقتصادی بین‌المللی از نقش مهمی برخوردار است. هدف ژئواکونومی، جهت‌دهی به رقابت دولتها در دنیای اقتصاد و رقابت در نظام نوین جهانی است (قنبرپور و همکاران، ۱۴۰۱: ۷). هدف ژئواکونومی استفاده از ابزارهای اقتصادی برای افزایش ثروت، تأمین منافع ملی، بهره‌مندی از مزایای ژئوپولیتیکی و بهره‌مندی از شبکه‌های ارتباطی و فعالیت‌های اقتصادی در بستر جغرافیا است (دادپور و عزیز، ۲۰۲۲).

همگرایی به مفهوم تقریب و نزدیک شدن افراد به سمت نقطه‌ای مشخص که معمولاً به‌عنوان هدف مشترک آنان شناخته می‌شود و واگرایی به مفهوم تفکیک و جدایی از همدیگر و دور شدن آن‌ها از هدف مشترک و حرکت به سمت هدف‌های خاص در مقابل مفهوم همگرایی قرار دارد (جوادی ارجمند و احمدی، ۱۳۹۱). همگرایی زمینه افزایش همکاری میان دولتها را به وجود می‌آورد، در نتیجه وابسته شدن دولتها به یکدیگر در قالب همگرایی و همکاری‌های منطقه‌ای برخی از دولتها می‌تواند از ابزارهای جدید بیشتری برای تأثیر گذاشتن بر دیگران استفاده کنند. سازمان‌های فراملی می‌توانند به‌عنوان کنشگران جدید در کنار دولتها عمل کنند (مشیرزاده، ۱۳۹۴).

کشورهایی که از نظر اقتصادی، سیاسی و فرهنگی همگون هستند می‌توانند با ایجاد سازمان‌های همکاری منطقه‌ای و بین‌المللی از طریق همگرایی، تنش را کاهش داده و جایگاه خود را در عرصه بین‌الملل ارتقاء بخشند. همگرایی در بین کشورهای یک منطقه حاکی از کنش فرایندی متقابل مثبت بین واحدهای ملی برای بهره‌مندی جمعی از مزایای سیاسی، اقتصادی و امنیتی است (قدمی و مصطفوی، ۱۳۸۸). امروزه در فضای جهانی شدن، اقتصاد کشورها بدون همکاری منطقه‌ای به‌تنهایی این توانایی را ندارند که در یک رقابت جهانی فشرده موفق گردند و طبیعتاً کشورها در یک همگرایی منطقه‌ای می‌توانند با مناطق دیگر رقابت کرده و افزون بر آن از امکانات یکدیگر بهره‌مند گردند (فرجی‌راد، ۱۳۸۳: ۳۲). کشورها اگر در یک گروه منطقه‌ای قرار گیرند بهتر می‌توانند ضعف‌ها و کمبودهای خود را برطرف نموده و منافع منطقه و خود را تأمین نمایند. منطقه‌گرایی بیان حس مشترک هویت و هدف همراه با ایجاد و اجرای نهادهایی است که بیانگر یک هویت خاص و شکل دادن به کنش جمعی در یک منطقه جغرافیایی است. منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای یکی از سازوکارهای مهم کشورها برای توانمندسازی و توسعه در عصر جدید است (ویسی، ۲۰۲۱). مشترکات جغرافیایی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی این امکان را به دولتها می‌دهد که در یک منطقه جغرافیایی می‌دهد که از امکانات خود با همکاری مشترک بهره‌برده و ضمن تأمین کمبودهای یکدیگر در زمینه‌های مختلف به سرمایه‌گذاری و تولید مشترک بپردازند (فرجی‌راد، ۱۳۸۳: ۲۷).

منطقه‌گرایی از اشکال کلیدی آزادسازی تجارت است که در مراحل پیشرفته از همکاری تجاری به همکاری‌های اقتصادی و پولی و سپس به همگرایی سیاسی و امنیتی منتج می‌شود. منطقه‌گرایی به‌عنوان یک مکانیزم بازدارنده، منجر به ارائه راه‌حل‌های صلح‌آمیز برای بحران‌های موجود یا بحران‌های احتمالی بین اعضاء شده و موجب تحکیم صلح می‌شود (آذرکمند و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۴-۲۳).

شرط ضروری تقویت همکاری‌های منطقه‌ای تغییر ذهنیت دولتمردان کشورها از نگاه امنیتی محور به نگاه اقتصادی محور است و این مهم از طریق تقویت دیپلماسی بین کشورهای یک منطقه و تقویت روابط فرهنگی میان آن‌ها است؛ بنابراین مادامی که میان کشورهای یک منطقه منازعه و تنش باشد و نسبت به یکدیگر اعتماد نداشته باشند زمینه برای همگرایی و همکاری‌های اقتصادی فراهم نخواهد شد.

ریشه‌های شکل‌گیری منازعه قره‌باغ

منازعه قره‌باغ یکی از چالش‌های اصلی جهت امنیت و ثبات در قفقاز جنوبی بوده است. این بحران منازعه‌ای دیرپا میان کشورهای استقلال‌یافته پس از فروپاشی شوروی است که ابعاد گسترده بین‌المللی پیدا کرده و آینده‌ای نامشخص دارد. فروپاشی شوروی با شکل‌گیری جمهوری‌های آذربایجان، ارمنستان و گرجستان در قفقاز جنوبی همراه بود که خلاً قدرت ناشی از فروپاشی شوروی موجب شد منطقه‌ای با ساختار آنارشیک شکل گیرد. تنوع زبان، اقوام و مذاهب در این منطقه و مرزبندی‌های به ارث رسیده از دوران حاکمیت کمونیسم و ناهمگون با این تکتور قومی، دینی و زبانی و عدم تکامل فرایند دولت‌ملت‌سازی، منطقه را با چالش‌های جدی روبه‌رو کرد که نتیجه آن درگیری‌های کنونی در این منطقه است. تکتور اقوام و مذاهب

این منطقه را به موزاییک اقوام بدل کرده و موجب پدید آمدن بحران‌هایی شده که مهم‌ترین آن منازعه قره‌باغ، از سال ۱۹۸۸ تاکنون است. ریشه‌های این منازعه به قرن ۱۹ بازمی‌گردد که دو قوم آذربایجانی و ارمنی با یکدیگر به جنگ می‌پرداختند. تفاوت‌های دینی و قومی از عوامل برخورد‌های خونین میان دو کشور در قفقاز جنوبی بوده است. سال ۱۹۸۸ ارامنه قره‌باغ، طوماری به امضای نود هزار نفر خطاب به دیوان عالی شوروی تهیه و در ارمنستان نیز توده‌ها از درخواست اهالی قره‌باغ حمایت کرده و سرانجام در ژوئن ۱۹۸۸، مجلس قره‌باغ به اجماع، رأی به جدایی کامل قره‌باغ از جمهوری آذربایجان و پیوستن به ارمنستان را داد (رشیدی و ملکی، ۱۳۹۸: ۱۷۹).

منازعه قره‌باغ موجب از دست رفتن بخش‌هایی از سرزمین جمهوری آذربایجان و آوارگی آذری‌های این منطقه شد. جمهوری آذربایجان مدعی مالکیت ارضی بر منطقه قره‌باغ بوده است و ارمنستان نیز به لحاظ هویتی این منطقه را دارای هویتی مستقل و متعلق به ارامنه می‌داند و این اختلافات سبب پدید آمدن جنگ‌های خونین در قره‌باغ شده و باوجود امضای توافق آتش‌بس، این منازعه تاکنون ادامه داشته است. رقابت بازیگران متعدد در منطقه و عدم انطباق مرزهای جغرافیایی با مرزهای قومی، مذهبی و فرهنگی در قفقاز که میراث حکومت شوروی است موجب شده این منازعه تداوم یابد.

رویکرد قدرت‌های منطقه‌ای در بحران قره‌باغ

رویکرد روسیه نسبت به منطقه قفقاز رویکردی امنیتی است و مناطق پیرامونی را به‌عنوان حیات خلوت روسیه می‌داند و سیاست خارجی پوتین جلوگیری از گسترش غرب و ناتو به منطقه و کنترل بازار انرژی به‌عنوان اهمی جهت فشار وارد آوردن بر اروپا و غرب است. اهمیت زیاد دریای خزر، مسائل ژئواکونومیک آن و نیز سرمایه‌گذاری و حضور فزاینده قدرت‌های غربی در کشورهای نو استقلال، روسیه را بر آن داشت تا برای حضور در محیط بیرونی فعالیت خود را آغاز کند. به این ترتیب، سیاست اوراسیایی‌گرایی روسیه تقویت شد و این کشور برای نفوذ در کشورهای پیرامونی خود، حضور سخت‌افزاری و نرم‌افزاری را هدف قرار داد (کولایی و هادی‌پور، ۱۳۹۹: ۶۵۰).

در چارچوب رقابت‌های ژئوپولتیکی میان روسیه و غرب، روسیه مناطق خارج نزدیک و پیرامونی را در حوزه منافع استراتژیک و حیاتی خود تعریف نموده و از مناقشات سرزمینی حل‌نشده موجود در این مناطق، مانند بحران قره‌باغ به‌عنوان ابزاری برای تثبیت نفوذ خود در جمهوری‌های جداشده از اتحاد شوروی بهره برده است (معراجی، ۱۴۰۰: ۲۱-۲۲). انگیزه‌ها و منافع روسیه در قفقاز جنوبی دارای ابعاد چندجانبه استراتژیکی، امنیتی و اقتصادی است و درواقع این منطقه به‌عنوان حوزه منافع حیاتی برای روسیه تلقی می‌شود و همواره تلاش می‌کند در این منطقه نقش هژمون خود را به قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای گوشزد کند و در بازی قدرت‌ها دست دیگر قدرت‌ها را از منطقه کوتاه نگه دارد و از منافع قدرت منطقه‌ای بودن به‌تنهایی بهره‌مند گردد (رشیدی و ملکی، ۱۳۹۸: ۱۸۹).

روسیه راهکار بی‌اثر کردن تحریم‌های آمریکا و غرب را در گسترش همکاری با کشورهای آسیایی و پیرامونی خود و تقویت اتحادیه اقتصادی اوراسیایی که روسیه کشور محوری آن است می‌داند و می‌خواهد هرگونه ابتکار سیاسی، اقتصادی و امنیتی در این منطقه را در اختیار خود داشته باشد. کنترل قهرآمیز گرجستان در کنار حفظ روابط اقتصادی با این کشور که به‌دلیل نیاز گرجستان به روسیه صورت می‌گیرد و حفظ توازن در روابط با جمهوری آذربایجان و ارمنستان از اقدامات روسیه در منطقه است (کولایی و جوکار، ۱۳۹۹: ۱۰۷).

از طرف دیگر، ترکیه همواره به‌دنبال منافع اقتصادی و بهره بردن از فرصت‌های اقتصادی موجود در قفقاز جنوبی بوده و در تحولات اخیر منطقه، در پی سیاست نوعثمانیسم و تحت تأثیر محیط ادراکی روان‌شناختی خاص اردوغان برای احیاء امپراتوری عثمانی، با بهره‌گیری از اشتراکات فرهنگی و زبانی با جمهوری آذربایجان در قالب اندیشه پان‌ترکیسم در کنار این کشور برای مقابله با ارمنستان قرار گرفت. ترکیه به‌عنوان قدرت منطقه‌ای در مجاورت منطقه قفقاز است و نقش مهمی در تغییر موازنه قدرت به نفع جمهوری آذربایجان در جنگ اخیر قره‌باغ داشته و تلاش می‌کند روابط خود در ناتو را با روابط رو به رشد خود با روسیه متعادل کند. این رابطه نه‌تنها به‌دلیل انگیزه اقتدارگرایی مشترک، بلکه به‌دلیل روابط اقتصادی قوی دوجانبه و نیاز به

همکاری در منطقه دریای سیاه در حال رشد است. ترکیه در منطقه قفقاز، گسترش روابط با جمهوری آذربایجان و گرجستان و عادی‌سازی روابط با ارمنستان را به‌مثابه الگوی روابط راهبردی خود قرار داده است ترکیه برای پیشبرد الگوی راهبردی خود در جمهوری آذربایجان از پیوندهای زبانی و فرهنگی، در گرجستان از هم‌جواری ژئوپولیتیکی و مباحث انتقال انرژی و ترانزیتی و در ارمنستان از جبر جغرافیایی استفاده کرده است (شفق، ۱۴۰۰) در جدول ۱ و ۲ مجموع صادرات و واردات ترکیه به جمهوری‌های قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰ آورده شده است.

جدول ۱. صادرات ترکیه به کشورهای قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰

ردیف	کشور	ارزش صادرات ترکیه (میلیارد دلار)	مجموع ارزش واردات (میلیارد دلار)	سهم ترکیه (درصد)
۱	آذربایجان	۱/۵	۱۰/۷	۱۴/۵
۲	گرجستان	۱/۲	۶/۱	۲۰
۳	ارمنستان	۰/۲۲۹	۴/۵	۵

جدول ۲. واردات ترکیه از کشورهای قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰ (شفق: ۱۴۰۰)

ردیف	کشور	ارزش (میلیارد دلار)	مجموع ارزش کل صادرات (میلیارد دلار)	سهم (درصد)
۱	آذربایجان	۲/۵	۱۳/۷	۱۸/۹
۲	گرجستان	۰/۱۷۹	۲/۵	۷
۳	ارمنستان	۰/۰۰۰۴۸۰	۲/۵	۰/۰۱

داده‌های پیش‌گفته نشان می‌دهد جمهوری آذربایجان مهم‌ترین شریک صادراتی و وارداتی ترکیه در قفقاز جنوبی است و کالاهای تولیدی و مصرفی، عمده محصولات صادراتی ترکیه به این منطقه است و آلومینیوم، مواد شیمیایی آلی، پلاستیک، سوخت‌های فسیلی، سنگ معدن، سرب و شیشه و ... مهم‌ترین محصولات وارداتی ترکیه از قفقاز جنوبی هستند. جمهوری آذربایجان به خاطر فعالیت در بخش انرژی ترکیه، مهم‌ترین سرمایه‌گذار مستقیم خارجی در اقتصاد این کشور است. حجم سرمایه‌گذاری جمهوری آذربایجان در ترکیه به ۱۵/۳ میلیارد دلار و سرمایه‌گذاری ترکیه در این کشور به ۱۲ میلیارد دلار می‌رسد. با توجه به روابط خوب ترکیه با گرجستان، سرمایه‌گذاری ترکیه در گرجستان از رشد مناسبی برخوردار است و بیشتر در بخش تولیدی و گردشگری بوده است. در بخش نظامی همکاری ترکیه با جمهوری آذربایجان از سال ۱۹۹۲ آغاز شد و اوج این همکاری‌ها در سال ۲۰۲۰ و جنگ دوم قره‌باغ بوده که پهپادهای ترکیه نقش مهمی در سرنوشت جنگ به نفع این کشور داشتند همچنین ترکیه دارای روابط سه‌جانبه نظامی با جمهوری آذربایجان و گرجستان است (شفق، ۱۴۰۰: ۷۷-۷۲).

ایران به‌عنوان بازیگر دیگر منطقه‌ای، در قبال منازعه قره‌باغ همواره با حفظ مواضع اصولی خود بر ضرورت مذاکرات مستقیم برای حل و فصل این منازعه تأکید کرده و آمادگی خود را جهت هرگونه مساعدت به روند صلح و ثبات اعلام کرده است. ضرورت احترام به تمامیت ارضی، محور اصلی مواضع ایران در منازعه قره‌باغ است. ایران بی‌ثباتی در قفقاز جنوبی را تهدیدی علیه امنیت ملی خود می‌داند و با شرکت در طرح‌های میانجی‌گرایانه در بحران‌ها، برای تحکیم ثبات و امنیت منطقه ایفای نقش می‌کند. تلاش در جهت حل بحران قره‌باغ، نمونه روشنی از این سیاست و در جهت استقرار امنیت و ثبات در منطقه است. تأکید بر راه‌حل‌های منطقه‌ای، رویکرد اصلی سیاست خارجی ایران در قفقاز جنوبی بوده است (کولایی، ۱۳۸۹: ۸۱).

میزان ارتباط تجاری و گره خوردگی اقتصاد این کشورها با ایران (بیشتر به سبب مشابهت‌های ساختاری و نه هم‌تکمیلی)، در سطحی پایین‌تر از انتظارات جمهوری اسلامی ایران بوده است؛ بنابراین فضای سرزمینی ایران برای ترانزیت کالاهای صادراتی و وارداتی آنان از قلمرو ایران خیلی کمتر از ظرفیت‌هایی است که برای این منظور در ایران سرمایه‌گذاری صورت گرفته است (امیراحمدیان، ۱۴۰۲). در میان کشورهای منطقه قفقاز، ارمنستان مهم‌ترین شریک صادراتی ایران است و پس از آن به ترتیب جمهوری آذربایجان و گرجستان قرار دارند. همچنین ارمنستان مهم‌ترین شریک وارداتی ایران در قفقاز نیز هست. عمده کالاهای صادراتی ایران به منطقه همانند ترکیه کالاهای تولیدی و مصرفی است اما مجموع ارزش صادرات ترکیه به قفقاز جنوبی حدوداً چهار برابر ایران است. روابط اقتصادی ایران و گرجستان از آغاز استقلال این کشور متناسب با ظرفیت

محدود اقتصادی دو کشور هم نبوده است. روابط ایران و جمهوری آذربایجان نیز بر سر اختلاف‌های فنی در تعیین رژیم حقوقی دریای خزر و تنش‌های میان دو کشور از حد انتظار پایین‌تر بوده است (کولایی و جوکار: ۱۳۹۹: ۹۸-۹۹). در جدول ۳ و ۴ مجموع صادرات و واردات ایران به جمهوری‌های قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰ آورده شده است.

جدول ۳. صادرات ایران به کشورهای قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰

ردیف	کشور	ارزش صادرات ایران (میلیارد دلار)	ارزش کل واردات کشور (میلیارد دلار)	سهم ایران از واردات کشور (درصد)
۱	ارمنستان	۳۱۴/۸	۴/۵	۶/۹
۲	آذربایجان	۳۰۰/۶	۱۰/۷	۲/۸
۳	گرجستان	۴۱/۷	۶/۱	۰/۶

جدول ۴. واردات ایران از کشورهای قفقاز جنوبی در سال ۲۰۲۰ (شفق، ۱۴۰۰)

ردیف	کشور	ارزش صادرات به ایران (میلیارد دلار)	مجموع ارزش صادرات کشور (میلیارد دلار)	سهم ایران از صادرات کشورهای قفقاز جنوبی (درصد)
۱	ارمنستان	۸۴/۷	۲/۵	۳/۳
۲	آذربایجان	۳۸/۴	۱۳/۷	۰/۲
۳	گرجستان	۱۸/۲	۲/۵	۰/۷

نقش بازیگران و قدرت‌های فرامنطقه‌ای در بحران قفقاز جنوبی

پس از فروپاشی شوروی، قفقاز جنوبی به دلیل ویژگی‌های ژئواستراتژیکی قابل ملاحظه، به عرصه تقابل منافع متفاوت و اغلب متضاد اقتصادی و سیاسی بازیگران مختلف تبدیل شد که براساس این رقابت‌ها همواره شاهد تداوم بحران‌ها در منطقه به‌جای حل و فصل آن‌ها بوده‌ایم. آمریکا، اتحادیه اروپا و اسرائیل از بازیگران فرامنطقه‌ای هستند که در بحران‌ها و تحولات قفقاز به دنبال دستیابی به منافع خود هستند. مداخله بازیگران متعدد در مسائل قفقاز در امنیت، ثبات و آینده این منطقه اثرگذار است. نقش مداخله‌جویانه برخی از بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در منازعه قره‌باغ، به‌جای توقف جنگ و تشویق طرفین به برقراری صلح، از عوامل تداوم یافتن آن محسوب می‌شود. ضعف عوامل ثابت ژئوپولیتیکی، کشورهای منطقه را در حالتی از احساس ناامنی قرار داده و زمانی خود را در معرض تهدید می‌بینند، هم تهاجمی‌تر رفتار خواهند کرد و هم این احساس ناامنی و ترس، تکیه بر قدرت‌های بزرگ و همکاری با قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را به رویکرد مشترک آن‌ها تبدیل می‌کند و باعث حضور و نفوذ این قدرت‌ها در منطقه می‌شود (جعفری، صفوی و حکیم، ۱۳۹۴: ۱۵۳-۱۵۴).

با فروپاشی شوروی و خلأ قدرت ناشی از آن، آمریکا حضور در منطقه را فرصت مناسبی جهت کنترل این منطقه دانست و از نظر آمریکا، قفقاز که جزئی از منطقه بزرگ خاورمیانه است با داشتن ذخایر فسیلی دارای اهمیت است و همواره آمریکا در این منطقه به دنبال حفظ منافع خود و تقابل با گسترش اسلام سیاسی و کنترل رقیب دیرینه خود -روسیه- و ترغیب کشورهای منطقه از جمله جمهوری آذربایجان برای پیوستن به ساختار نظامی ناتو است. جمهوری آذربایجان در سال‌های پس از استقلال و در طی منازعه قره‌باغ به دلیل مواجه شدن با مشکلات اقتصادی و سیاسی و نیز ضعف نظامی در برابر ارمنستان به سمت پیوستن به ناتو و ساختار یورو آتلانتیکی گرایش پیدا کرد تا از این طریق بتواند این ضعف را جبران نماید (حیدری، ۱۳۹۰: ۲۲۰-۲۱۹).

رویکرد اروپا نسبت به کشورهای منطقه قفقاز در سال ۲۰۰۹ تدوین سیاستی به نام سیاست همسایگی اروپا بود که هدف آن ایجاد محیطی باثبات و دارای دموکراسی در همسایگی اتحادیه اروپا عنوان شد تا از این طریق بتواند درگیری‌ها در مناطق اطراف اتحادیه اروپا را کاهش دهد. اتحادیه اروپا مایل است تا با ایفای نقش میانجی سازمان امنیت و همکاری اروپا، حضور پررنگ در منطقه داشته تا بتواند منافع سیاسی، امنیتی و اقتصادی اتحادیه را تأمین کند. از منافع اروپا برای حضور در منطقه و ایفای نقش در آن تنوع بخشیدن به منابع و مسیرهای انتقال انرژی است تا از این طریق بتواند درصد وابستگی خود به انرژی روسیه را کاهش داده و منابع دیگر تأمین انرژی را جایگزین نمایند. (محبوبی، ۱۳۹۹).

جمهوری آذربایجان همواره برای تأمین نیازهای فناوری خود و جلب حمایت غرب و آمریکا برای پیشبرد امور و حل مشکلات خود در قبال ارمنستان و روسیه به ایجاد ارتباط با اسرائیل تمایل داشته و دو بازیگر دارای روابط اقتصادی-تجاری و

روابط امنیتی - نظامی هستند و حمایت فنی و نظامی اسرائیل از جمهوری آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ در پیروزی این کشور بر ارمنستان حائز اهمیت است. اسرائیل افزون بر تجارت تسلیحات نظامی با جمهوری آذربایجان در حوزه‌های دیگر نیز دارای روابط است و بخش عمده‌ای از نیاز نفتی خود را از این کشور تأمین می‌کند (نجفی سیار و ابراهیمی، ۱۴۰۰: ۵۱۷).

دست‌آورد اسرائیل از حضور و ایفای نقش مؤثر در جمهوری آذربایجان افزون بر تحکیم موقعیت خود در نزدیکی مرزهای ایران، این است که تنش خود با ایران را از همسایگی مرز خود دور کند و به مرز ایران منتقل کند. با توجه به نیاز جمهوری آذربایجان به واردات تسلیحات مدرن از اسرائیل و احتیاج به ائتلاف و بهره‌بردن از کمک‌های علمی و فناورانه اسرائیل برای تقویت زیرساخت‌های اقتصادی و نظامی خود و نیز متقابلاً فرصت‌هایی که اسرائیل از برقراری ارتباط با جمهوری آذربایجان به دست می‌آورد که از آن جمله می‌توان به استفاده از ذخایر انرژی جمهوری آذربایجان، بهره‌بری از ژئوپولیتیک خاص آن، بهره‌بری از این کشور به‌عنوان دروازه ورود به قفقاز و آسیای میانه و استقرار پایگاه‌های نظامی خود در نزدیکی مرز ایران و نیز بهره‌برداری از جمهوری آذربایجان به‌عنوان یک کشور مسلمان اشاره کرد.

تأثیر شرایط امنیتی حاصل از منازعه بر شاخصه‌های اقتصادی

مؤلفه‌هایی چون ثبات سیاسی، حاکمیت نظم و قانون، تضمین قراردادها، میزان فساد دستگاه اداری، حقوق مالکیت، اختلافات قومی، نژادی و فرهنگی و امنیت از مؤلفه‌های غیر اقتصادی اثرگذار در رشد و توسعه اقتصادی کشورها هستند. امنیت از مهم‌ترین عوامل مؤثر در رشد و توسعه کشورها به‌شمار می‌رود. در واقع امنیت، سنگ بنای اقتصاد است که شالوده تمامی تمدن‌ها و فرهنگ‌ها در طول تاریخ بر آن استوار شده است.

یکی از مؤلفه‌های لازم برای داشتن شکوفایی و امنیت اقتصادی، سرمایه‌گذاری است که می‌تواند به توسعه اقتصاد و گسترش منابع مهم مالی و بین‌المللی کمک نماید. بهبود امنیت اقتصادی، سطح سرمایه‌گذاری را افزایش داده و در نتیجه به رشد اقتصادی کمک می‌کند. سطح ریسک یکی از عوامل مهمی است که بدون توجه به سود حاصل از سرمایه‌گذاری، بر فعالیت‌های سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی اثرگذار است. از آنجاکه سرمایه‌گذاران در محیط نامناسبی از نظر ریسک فعالیت نمی‌کنند ایجاد اطمینان و امنیت در کشورها برای افزایش مشارکت سرمایه‌گذاران ضروری است.

ایجاد یک محیط اقتصادی امن و مطمئن، عاملی کلیدی در رشد اقتصادی و توسعه پایدار در همه کشورهای در حال توسعه است. یکی از عوامل مهمی که باعث کاهش توسعه اقتصادی منطقه قفقاز می‌شود؛ بسته بودن مرزها است. مرزهای زمینی بین ارمنستان و ترکیه و ارمنستان و جمهوری آذربایجان بسته است و مشکلاتی نیز در اوستیا و آبخازیا وجود دارد که این عوامل قطعاً پویایی اقتصادی منطقه را با چالش مواجه کرده و از پیامدهای درگیری است. منازعه قره‌باغ تنها مشکل ارمنستان و جمهوری آذربایجان نیست بلکه مشکل کل منطقه قفقاز و عامل بی‌ثباتی آن است و به دلیل وضعیت ناپایدار منطقه، بسیاری از تجار از آوردن تجارت خود به کشورهای منطقه اجتناب می‌کنند و به دلیل اقتصاد بد توسعه‌یافته هر دو کشور از اثر بیکاری و کمبود تجارت رنج می‌برند.

چنانچه هزینه‌های نظامی بیشتر صرف واردات تجهیزات و ادوات نظامی شود با توجه به تأثیر منفی آن بر تراز تجاری، می‌تواند رشد اقتصادی را کاهش دهد. صلح به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارد. صلح موجب کاهش ریسک و نااطمینانی شده و تأثیر مثبتی بر انباشت سرمایه فیزیکی و انسانی دارد. افزون بر این، محیط صلح‌آمیز با افزایش بهره‌وری کار و سرمایه، بهبود حکمرانی خوب، افزایش ورود گردشگران خارجی و عملکرد مؤثر نهادها، به‌طور غیرمستقیم در افزایش رشد اقتصادی مشارکت می‌کند (اسماعیل‌نیا و وصفی اسفستانی، ۱۳۹۵: ۱۴۰).

کشورهایی که در وضعیت تنش‌های داخلی یا خارجی هستند بخش بزرگی از منابعشان را در حوزه‌های دفاعی و نظامی خرج می‌کنند و منابع کمتری را برای انباشت سرمایه و توسعه انسانی اختصاص می‌دهند که این امر بر مسیر رشد بلندمدت آن‌ها تأثیر نامطلوبی خواهد داشت (عطار، ۱۴۰۱: ۳۰۵).

منطقه قفقاز همواره با چالش‌های عمیق سیاسی، امنیتی، اقتصادی، فرهنگی، اختلافات مرزی و سرزمینی، تنوعات قومی و

مذهبی و طی نشدن روند صحیح دولت ملت‌سازی روبه‌رو بوده که موجب بحران‌های متعددی در این منطقه شده است. اختلافات مرزی و سرزمینی، اختلافات قومی و مذهبی، الگوهای دوستی و دشمنی و تعارض منافع بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قفقاز به‌مثابه عوامل واگرا مانع از شکل‌گیری همگرایی منطقه‌ای و هم‌بودگی اقتصادی میان کشورهای منطقه شده است.

آثار منازعه بر امنیت اقتصادی منطقه قفقاز

اقتصاد جمهوری آذربایجان مبتنی بر تولید و صادرات نفت و بسیار بزرگ‌تر از اقتصاد ارمنستان که مبتنی بر کشاورزی، صنعت و خدمات است. درگیری در قره‌باغ یکی از عوامل بی‌ثباتی در منطقه قفقاز است که مانع توسعه کامل آن می‌شود و منازعه در قره‌باغ از منظر ژئوپولیتیکی، اقتصادی و انسانی اثرات منفی بر اقتصاد طرفین درگیر منازعه داشته است. با پدید آمدن منازعه قره‌باغ، وضعیت اقتصادی دو طرف درگیری تحت تأثیر منازعه قرار گرفت و فرصت‌های اقتصادی زیادی از دست رفت، در دوران اتحاد شوروی، بیشتر کالاهای معیشتی و نفت از طریق جمهوری آذربایجان وارد ارمنستان می‌شد که پس از جنگ، مرزهای دو کشور بسته شد و از آنجا که ارمنستان با ترکیه روابط خوبی نداشت و گرجستان نیز دچار مشکلات خاص خود بود بنابراین ایران و روسیه تنها امید ارمنستان بودند و منطقه قره‌باغ که بحران بیکاری داشت به‌طور فزاینده‌ای به ارمنستان وابسته شد. مسابقه تسلیحاتی ارمنستان با جمهوری آذربایجان برای ارمنستان مشکلات اقتصادی و امنیتی گسترده‌ای را ایجاد کرد و عدم حل و فصل منازعه قره‌باغ و منازعات آبخازیا و اوستیای جنوبی چشم‌انداز تیره‌ای از توسعه اقتصادی در ارمنستان ترسیم می‌نماید. به‌دلیل عدم وجود مقررات، تجارت غیررسمی به‌شدت بر روابط متشنج بین دولت‌های درگیر و شهروندانشان اثر می‌گذارد و به گزارش آرک نیوز (خبرگزاری ارمنستان)، تجارت غیررسمی بین ارمنستان و جمهوری آذربایجان تا سال ۲۰۰۲ به ۴۰ میلیون دلار در سال رسید (چیتادزه، ۲۰۱۶: ۱۰).

این سرزمین اشغال‌شده سرشار از منابع طبیعی بود که هر دو طرف نمی‌توانستند از آن استفاده کنند، زیرا ارمنستان فاقد زیرساخت و جمهوری آذربایجان به این سرزمین دسترسی نداشت و همچنین دو کشور در جنگ بوده و سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در بخش نظامی بر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی و کشاورزی اولویت داشته است. قره‌باغ از نظر منابع معدنی مانند طلا و پلاتین غنی است و در گذشته یک نقطه استراتژیک کلیدی آبیاری برای کشاورزان جمهوری آذربایجان بوده که اشغال قره‌باغ، تولیدات کشاورزی این کشور را مختل و این اختلال منجر به بحران غذایی در دهه اول منازعه شد و یک دهه طول کشید تا جمهوری آذربایجان سیستم آبیاری جدید بسازد (چیتادزه، ۲۰۱۶). ارمنستان هم به‌دلیل کمبود زیرساخت نتوانسته از منابع این منطقه بهره‌برداری نماید. منازعه میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان موجب از دست رفتن فرصت‌های اقتصادی در منطقه شده و قره‌باغ که یک منطقه ترانزیتی است یکپارچگی کل قفقاز جنوبی را مختل و پتانسیل اقتصادی آن را محدود کرده است.

جمهوری آذربایجان و ارمنستان به‌دلیل درگیری، هزینه‌های نظامی خود را افزایش داده‌اند در حالی که می‌توانستند در پروژه‌های توسعه منطقه‌ای هزینه نمایند. براساس گزارش خبرگزاری «نیوز آرمینیا» تقویت توان نظامی جمهوری آذربایجان و تأمین امنیت ملی اولویت اصلی هزینه‌های بودجه دولتی است و بودجه دولتی سال ۲۰۲۳، مبلغ ۳/۱ میلیارد دلار که ۱۷/۱ درصد بیشتر از سال ۲۰۲۲ است به این اهداف اختصاص یافته است (سها و همکاران، ۲۰۱۸).

این در حالی است که ارمنستان نیز در حال بازسازی نیروهای مسلح خود برآمده است. ارتش ارمنستان در جریان جنگ دوم قره‌باغ، شکست سنگینی از ارتش جمهوری آذربایجان متحمل شد و به همین دلیل مقام‌های این کشور در پی تقویت نیروهای خود برآمده‌اند که این‌ها عادی‌سازی روابط باکو با ایروان را زیر سؤال می‌برد. با تداوم تنش میان طرف‌های درگیر در قره‌باغ شاهد امنیتی شدن منطقه و تضعیف توسعه و پیشرفت در منطقه خواهیم بود و این به واگرایی هر چه بیشتر در منطقه منجر می‌شود. درگیری‌ها میان جمهوری آذربایجان و ارمنستان ممکن است مانع توسعه پروژه TANAP (پروژه خط لوله گاز طبیعی ترانس آناتولی) و همچنین پروژه راه‌آهن باکو-تفلیس-قارس شود (کوزه‌گر کالجی، ۱۳۹۹).

جمهوری آذربایجان به‌دلیل داشتن ذخایر نفت و گاز پتانسیل اقتصادی بیشتری از ارمنستان دارد. در نتیجه اشغال قره‌باغ،

ارمنستان خود را در محاصره قرار داد و پس از بستن مرزهای ترکیه و جمهوری آذربایجان، روابط اقتصادی خارجی‌اش مختل شد. با توجه به اینکه مبادلات تجاری ایران و ارمنستان زیاد نیست و ارمنستان بیشتر محصولات خود را از طریق گرجستان به اروپا و روسیه صادر می‌کند، این محاصره، اقتصاد ارمنستان را در برابر بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی گرجستان آسیب‌پذیر می‌کند. در واقع، تعداد کم شرکای اقتصادی همراه با پتانسیل ضعیف صادراتی، اقتصاد ارمنستان را در برابر نوسانات کشورهای شریک آسیب‌پذیر می‌کند. منازعه در منطقه قره‌باغ موجب حذف ارمنستان از پروژه‌های حمل‌ونقل منطقه‌ای شده است. هر دو کشور آذربایجان و ارمنستان نزدیک‌ترین شرکای تجاری و اقتصادی گرجستان هستند؛ بنابراین درگیری میان این دو روابط اقتصادی با گرجستان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد.

آنچه از درگیری‌های نظامی باقی‌مانده، خسارات اقتصادی به این منطقه است در حالی که جمهوری آذربایجان از وضعیت نسبتاً مطلوب‌تری برای ترمیم مناطق ویران‌شده برخوردار است اما ارمنستان در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برد. این اقدامات تنش‌زا و تحریکات مسلحانه در دوران قبل از صلح، نگرانی‌های امنیتی ایجاد می‌کرد که از جذابیت اقتصادی منطقه، به‌ویژه در ارمنستان برای سرمایه‌گذاران می‌کاهد (خالقی‌نژاد، ۱۳۹۹). تداوم فهم نظامی از امنیت در قفقاز جنوبی راهکار مناسبی برای از بین بردن معمای امنیت در قفقاز جنوبی نیست و خارج شدن از وضعیت کنونی و بهتر کردن شرایط برای رشد و توسعه منطقه، نیازمند بازنگری در مفهوم امنیت از سوی سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیرندگان کشورهای منطقه قفقاز جنوبی است (وثوقی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۹۱).

حل و فصل منازعه و رسیدن به صلح پایدار می‌تواند به ارمنستان و جمهوری آذربایجان کمک کند تا با کاهش هزینه‌های نظامی و هزینه‌های مربوط به حمایت از اقتصاد قره‌باغ کوهستانی توسط ارمنستان و هزینه‌های مربوط به آوارگان برای جمهوری آذربایجان در جهت رشد و توسعه اقتصاد خود و در نتیجه رشد و توسعه منطقه هزینه نمایند. بازگشایی مرز ارمنستان و جمهوری آذربایجان به‌ویژه برای ساکنین هر دو طرف مفید خواهد بود و به احیای الگوهای تجاری سنتی کمک می‌کند (سها و همکاران، ۲۰۱۸: ۳۰). در جدول ۵ شاخص‌های اقتصادی ارمنستان و جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۱۷ با یکدیگر مقایسه گردیده است و جدول ۶ نتایج بحران قره‌باغ بر کشورهای درگیر منازعه را نشان می‌دهد.

جدول ۵. شاخص‌های اقتصادی ۲۰۱۷ (سها و همکاران، ۲۰۱۸)

شاخص	واحدها	ارمنستان	آذربایجان
تولید ناخالص داخلی اسمی	میلیارد دلار آمریکا	۱۱/۵	۴۰/۷
سهم بخش کشاورزی در GVA	% (درصد)	۱۵/۹	۶/۱
سهم معدن در GVA	% (درصد)	۲/۶	۳۶/۸
سهم تولید در GVA	% (درصد)	۹/۲	۵/۱
بیکاری	% (درصد)	۱۸/۹	۵/۰
واردات کالا	درصد تولید ناخالص داخلی	۳۶/۲	۲۲/۲
صادرات کالا	درصد تولید ناخالص داخلی	۱۹/۴	۳۷/۲

جدول ۶. نتایج بحران قره‌باغ بر کشورهای درگیر منازعه (سها و همکاران، ۲۰۱۸)

تأثیر بر آذربایجان	تأثیر بر ارمنستان	دسته‌بندی
بزرگ	بزرگ	مالی
کوچک	متوسط	تجارت کالا
ناچیز	کوچک	خدمات تجارت
برق: متوسط	برق: بزرگ	انرژی و آب
گاز: کوچک	گاز: متوسط	
آب: بزرگ	آب: قابل توجه	
بزرگ	بزرگ	بازارهای مالی و سرمایه‌گذاری

همکاری میان دو کشور پس از حل و فصل منازعه می‌تواند در وضعیت تجارت و اقتصاد آن‌ها به‌ویژه در بخش انرژی و آب کمک شایانی نماید و به هر دو کشور اجازه دهد تا از مکمل‌های قابل توجهی در بخش‌های آب و انرژی خود بهره‌برداری کنند.

جمهوری آذربایجان می‌تواند بازار جذابی برای گاز خود پیدا کند و هر دو از نیروگاه‌های برق فعلی خود بهتر استفاده نمایند و ارمنستان می‌تواند از دریافت گاز کشور آذربایجان بهره‌مند شود، مدیریت آب در منطقه نیز مزایای زیست‌محیطی زیادی دارد. جدول ۷ اثرات همکاری در بخش انرژی و آب را در دو کشور ارمنستان و آذربایجان نشان می‌دهد.

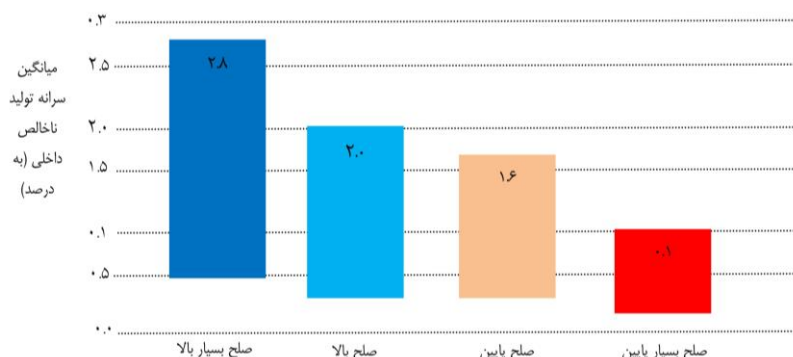
جدول ۷. مقایسه اثرات همکاری در بخش انرژی و آب (ساحا و همکاران، ۲۰۱۸)

عنوان	آب	گاز	برق
آذربایجان	بزرگ	کوچک	متوسط
ارمنستان	ناچیز	متوسط	بزرگ

برونرفت از بن‌بست منازعه

جنگ‌ها همواره سیاست‌های اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند به این شکل که هنگام جنگ، هدف اولیه و فوری دولت‌ها پیروزی است و در این راستا از کلیه منابع و امکانات موجود بهره می‌گیرند. ممکن است موضوع مورد اختلاف به لحاظ اقتصادی، اهمیت تحمل هزینه‌های جانی و مالی یک جنگ را نداشته باشد، اما حیثیتی شدن مسئله مانع از آن می‌شود که طرف‌های درگیر، عقب‌نشینی کرده یا پشت میز مذاکره بنشینند؛ بنابراین کلیه طرح‌ها و برنامه‌های مربوط به رشد اقتصادی تحت‌الشعاع هدف پیروزی قرار می‌گیرند.

براساس داده‌های منتشرشده از رشد تولید ناخالص داخلی در سطح جهان، در طول سال‌های بین ۱۹۶۰ تا ۲۰۱۸ کشورهای بالایی از شاخص‌های صلح قرار دارند، حدود سه برابر بیشتر از کشورهایی که دارای سطح پایین صلح، رشد اقتصادی داشته‌اند (عطار، ۱۴۰۱: ۳۰۶) نمودار ۱ تفاوت رشد سرانه تولید ناخالص داخلی را در کشورهای دارای صلح بسیار بالا، صلح بالا، صلح پایین و صلح بسیار پایین را نشان می‌دهد.

نمودار ۱. رشد سرانه تولید ناخالص داخلی در کشورهای دارای سطوح متفاوت صلح (۱۹۶۰-۲۰۱۶) (عطار، ۱۴۰۱)

برخلاف اتحادیه اروپا که توانست به دنبال انعقاد معاهده ماستریخت در ۱۹۹۲ و با ادغام جامعه زغال سنگ و فولاد، جامعه اقتصادی و جامعه انرژی اتمی را پدید آورد و نمونه موفقیتی از اتحادیه‌های منطقه‌ای با هدف افزایش همکاری‌های بین‌دولتی در امور اقتصادی، سیاسی و امنیتی را به نمایش گذارد کشورهای استقلال‌یافته از فروپاشی شوروی به دلیل تکرهای قومی و مذهبی، توزیع نابرابر منابع و طی نکردن روند صحیح دولت‌سازی، نتوانستند به همگرایی کامل دست پیدا کنند و همواره دچار تنش و بحران بوده و با وجود آنکه روسیه خواهان تشکیل اتحادیه شیبیه به اتحادیه اروپا و البته با جمهوری‌های استقلال‌یافته است، غرب که از ایجاد دوباره شوروی قدرتمند هراس دارد، با این امر به مخالفت می‌پردازد (زرگر و صباد، ۱۳۹۵: ۱۹۱-۱۹۲).

برای رسیدن به صلح پایدار در قفقاز و دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی، همگرایی در قالب طرح‌های اقتصادی ضروری به نظر می‌رسد که این مهم از ایجاد تدریجی سازمان‌های منطقه‌ای فراملی از طریق تعمیق همگرایی اقتصادی انجام می‌گردد. اقتصاد به‌مثابه عاملی تثبیت‌کننده است و توسعه اقتصادی به‌عنوان هدفی برای همکاری مطرح می‌شود با این حال، پیش‌شرط این امر، ثبات سیاسی است که برای هر سرمایه‌گذاری و به‌ویژه سرمایه‌گذاری‌های خارجی لازم است.

سطوح بالای هزینه‌های نظامی و خصومت بین کشورهای منطقه، این منطقه را به شدت نظامی کرده است و تلاش برای فراهم کردن زمینه‌های همکاری اقتصادی میان این کشورها و با دیگر کشورها به همگرایی اقتصادی در سطح منطقه‌ای منجر نشده است. با وجود تلاش‌های صورت گرفته در جهت همکاری‌های اقتصادی در منطقه که نمونه آن تشکیل سازمان همکاری اقتصادی اکو بوده، همگرایی در منطقه با ضعف و چالش روبه‌رو بوده است. از آنجا که کشورهای منطقه به‌ویژه کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز تجربه موفق و ریشه‌داری از ملت‌سازی و فرایندهای دموکراسی سازی نداشته‌اند، با مشکلات بسیاری روبه‌رو بودند و نبود ساختارها و نهادهای مستحکم و بنیان‌های تصمیم‌سازی و سیاست‌گذاری، مشارکت در ایجاد و تکامل منطقه‌گرایی اکو را با ضعف‌های ساختاری روبه‌رو کرد (حاجی و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۲).

اجرای طرح‌ها و کریدورهای ترانزیتی و انتقال انرژی در منطقه می‌تواند به رشد و توسعه و گسترش همکاری‌های منطقه‌ای کمک کند اما این امر نیز به دلیل تضاد منافع بازیگران متعدد در منطقه قفقاز نتوانسته است به همگرایی کمک نماید. کشورهای منطقه هر یک به نوبه خود تمایل به گسترش نفوذ خود و اتصال به کریدورهای انتقال انرژی و مسیرهای حمل‌ونقل بین‌المللی را دارند تا از این رهگذر بتوانند منافع اقتصادی و سیاسی خود را پیگیری نمایند. برای نمونه؛ از زمان جنگ دوم قره‌باغ تاکنون، باکو و آنکارا دنبال کریدور زنگزور به عنوان یک کانال حمل‌ونقل بوده‌اند که در صورت اجرا به جمهوری آذربایجان دسترسی بلامانع به جمهوری خودمختار نخجوان از طریق استان سیونیک ارمنستان بدون پست‌های بازرسی این کشور را می‌دهد که اجرایی شدن آن باعث قطع روابط مرزی ایران و ارمنستان می‌شود. آنکارا نیز با بازگشایی این کریدور درصدد است جایگاه ترکیه را در کریدور میانی ارتقا بخشد و با امکان دستیابی به دریاچه خزر ارتباطاتش را با کشورهای آسیای مرکزی در قالب حوزه کشورهای ترک تعمیق بخشد، همچنین این موضوع منافع اقتصادی و ژئوپولیتیکی برای آنکارا به همراه خواهد شد. روسیه نیز به دنبال ناتمام ماندن کریدور شمال - جنوب و تکمیل نشدن راه آهن رشت - آستارا موافق ایجاد این کریدور و جایگزین شدن خط ریلی جلفاست تا از منافع آن بهره‌مند شود (معصوم‌زاده، ۱۴۰۲).

ایجاد کریدور زنگزور بر اهمیت ژئوپولیتیکی ایران در سطح منطقه تأثیر منفی خواهد داشت و احتمالاً کریدور شرق - غرب از منطقه زنگزور که پیش‌بینی می‌شود چین را به اروپا متصل نماید نیز مزیت‌های ژئواستراتژیک ایران را نه تنها در منطقه بلکه در سطح جهانی با چالش مواجه کند و هدف باکو از ایجاد این کانال می‌تواند افزون بر ایجاد تنگنای ژئوپولیتیکی برای ارمنستان ایجاد تنگنای ژئوپولیتیکی و اقتصادی برای ایران باشد. ایران نسبت به ایجاد این کانال صراحتاً مخالفت خود را اعلام داشته است و عدم تغییرات ژئوپولیتیکی منطقه قفقاز جزو خطوط قرمز راهبردی سیاست خارجی ایران است (مخیری، ۱۴۰۰). رزمایش نیروهای نظامی ایران در ارس با عنوان رزمایش اقتدار نیز به دنبال دور جدید درگیری‌ها و تنش‌های مرزی بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان برگزار گردید و ایران نشان داد که هیچ‌گونه تغییرات ژئوپولیتیکی در منطقه را بر نمی‌تابد (کاظمی، ۱۴۰۱).

در همین راستا ایران در ادامه تلاش‌های خود برای حفظ مرزهای سنتی و دالان‌های تاریخی منطقه، سرکنسولگری ایران را در شهر کاپان در استان سیونیک ارمنستان افتتاح کرد (بنیاد مطالعات قفقاز، ۱۴۰۱). همچنین مذاکراتی برای تکمیل کریدور شمال - جنوب از مسیر ارمنستان و ایران انجام شده است. بازگشایی سرکنسولگری ارمنستان در تبریز نیز در راستای استراتژی ارتباط همسایگی بوده و نشان از سیاست موازنه مثبت ایران دارد و برای رسیدن به صلح پایدار در منطقه بدون مداخله بازیگران خارجی، ایران به دنبال پیگیری طرح ۳+۳ است تا از این طریق بحران‌های منطقه توسط بازیگران منطقه‌ای حل و فصل گردد (سلیمانی، ۱۴۰۱).

کریدور شمال - جنوب، برای ایران افزون بر آثار پایدار اقتصادی و درآمدزایی، از لحاظ سیاسی، امنیتی و ژئوپولیتیکی نیز تأثیرات چشم‌گیری خواهد داشت و جغرافیای ایران را برای کشورهای دنیا ارزشمندتر از گذشته می‌کند و در عرصه بین‌الملل نیز مانع انزوای آن خواهد شد. این کریدور می‌تواند مهم‌ترین حلقه تجارت بین جنوب، جنوب شرق آسیا و اروپا باشد و می‌تواند زمان و هزینه‌های حمل‌ونقل را نسبت به کانال سوئز کاهش دهد؛ اما به دلیل محوریت ایران در این گذرگاه برخی از کشورهای منطقه و دیگر بازیگران به دنبال مسیرهای جایگزین هستند تا بتوانند ایران را از طرح‌های انتقال انرژی و حمل‌ونقل کالا کنار بگذارند.

طرح دیگری که می‌تواند فرصت‌های جدیدی برای رشد و توسعه اقتصادی در این منطقه ایجاد کند چهارراه صلح است که این طرح توسط پاشنیان و ارمنستان مطرح گردیده است که مفهوم کلیدی این پروژه توسعه ارتباطات ارمنستان، ترکیه، جمهوری آذربایجان، ایران، گرجستان و روسیه اعلام شده و بازسازی، ساخت و راه‌اندازی جاده‌ها، راه‌آهن، خطوط لوله و خط انتقال است که این پروژه براساس اصول احترام به حاکمیت کشورها است. این پروژه ارمنستان را به چهارراه پروژه‌های زیربنایی تبدیل می‌کند. نگاه سیاسی به این طرح نشان از آن دارد که این طرح تنها نیاز ارمنستان را برآورده خواهد کرد و دیگر کشورهای همسایه سودی از این طرح نخواهند برد و هر کدام به شکلی با اجرایی شدن آن مخالفت خواهند کرد (سیف تبریزی، ۱۴۰۲).

این منطقه به‌عنوان بخش مهمی از چهارراه بزرگ اتصال شرق به غرب، شمال به جنوب همانند پلی است که نقاط مختلف جهان را به هم متصل کرده است؛ اما این پتانسیل بزرگ و منحصربه‌فرد موقعیت جغرافیایی، اغلب به دلیل نبود صلح، درگیری‌ها و منازعات طولانی‌مدت امکان تحقق نیافته است. صلح به‌عنوان یکی از اخلاقی‌ترین مفاهیم بشری، موضوعی صرفاً اخلاقی نیست بلکه پدیده با عواید اقتصادی است (عطار، ۱۴۰۰: ۳۰۰).

گرجستان یکی از سه کشور قفقاز جنوبی از افزایش حضور نظامی روسیه در قفقاز جنوبی نگران انزوای بیشتر کشورش است، به‌ویژه اگر کشورهای متخاصم بتوانند با همکاری دوجانبه پیشروی کنند. چالش‌های پس از جنگ برای گرجستان اساساً در حوزه اقتصادی نهفته است، عمدتاً به‌عنوان پیامدهای مسیرهای حمل‌ونقل آینده که ممکن است موقعیت گرجستان را به‌عنوان یک کشور ترانزیت منطقه‌ای حیاتی به چالش بکشد.

مادامی که جمهوری آذربایجان و ارمنستان به حفظ وضع موجود راضی باشند و قدرت‌های خارجی منافع خود را به حداکثر برسانند، وضعیت منجمد منطقه به چالش کشیده نخواهد شد و بی‌ثباتی تداوم خواهد یافت. مکانیزم ۳+۳ از راه‌های حل و فصل بحران می‌تواند باشد که اراده جمعی، منافع مشترک و درک متقابل بین کشورهای ذی‌نفع را می‌طلبد. براساس این طرح کشورهای آذربایجان، ارمنستان و گرجستان به‌عنوان دولت‌های حاضر در قفقاز جنوبی افزون بر این، سه کشور همسایه و تأثیرگذار آن‌ها یعنی روسیه، ترکیه و ایران می‌توانند پیمانی را امضاء کنند که تضمین‌کننده صلح در منطقه شود و این ابتکار افق‌های روشنی از همکاری‌های سیاسی، امنیتی، تجاری، اقتصادی و ترانزیتی بر روی ملت‌های منطقه باز خواهد کرد. در صورت کاهش تنش‌ها و رسیدن به یک صلح پایدار و تقویت همکاری‌های اقتصادی میان کشورهای منطقه به‌ویژه در بخش انرژی می‌توان شاهد رشد، توسعه و شکوفایی اقتصادی منطقه بود.

عادی‌سازی روابط میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان با یکدیگر و دیگر کشورهای منطقه زمینه برای اجرایی شدن مسیرهای ترانزیتی و انتقال انرژی را فراهم خواهد آورد و روسیه نیز تلاش خواهد کرد از طریق فعال کردن شریان‌های تجاری و حمل‌ونقل، حضور ژئواکونومیکی خود در منطقه را تثبیت کند و ایران نیز بایستی بتواند با در نظر گرفتن تحولات، ابتکار لازم جهت حفظ و افزایش امنیت اقتصادی خود را پیدا کند. راه‌اندازی راه گذر ارس با هدف اتصال جمهوری آذربایجان به نخجوان از مسیر ایران که براساس ابتکار ترانزیتی ایران راه شکل گرفته و با طرح‌های کلان جمهوری آذربایجان همخوانی دارد، فصل جدیدی از همکاری‌های ترانزیتی و لجستیکی به روی ایران و جمهوری آذربایجان را می‌گشاید. ایجاد این طرح افزون بر افزایش حجم ترانزیت از مسیر کریدور شمال-جنوب از طریق خاک ایران، حفظ منافع استراتژیک ایران، جلوگیری از خط خوردن ایران از ترانزیت منطقه را به همراه دارد و برای ایران ارزش‌آورد خواهد بود همچنین نوعی مقابله برای نفوذ اسرائیل در جمهوری آذربایجان و تحریم‌های آمریکا علیه ایران است (خاشع، ۱۴۰۲).

نتیجه‌گیری

مکتب کپنهاگ عوامل اقتصادی را در چشم‌انداز همگرایی منطقه‌ای اثرگذار می‌داند که می‌بایست در تحلیل مجموعه امنیتی مورد توجه قرار گیرد. باوجود ذخایر انرژی و موقعیت ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی، اهمیت منطقه قفقاز دوچندان گشته اما عوامل واگرایی در این منطقه زیاد است و کشورهای منطقه همواره با چالش‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی، طی نکردن روند صحیح

دولت ملت‌سازی، مشکلات ناشی از تنوع قومی و مذهبی و اختلافات مرزی و سرزمینی روبه‌رو هستند که موجب پدید آمدن منازعاتی از دیرباز در منطقه شده و از منظر مکتب کپنهاگ مهم‌ترین عواملی که موجب واگرایی در این منطقه شده اختلاف‌های قومی و مذهبی، اختلافات مرزی و سرزمینی و الگوهای دوستی و دشمنی بین کشورهای منطقه است.

به‌طور کلی، منازعه قره‌باغ یکپارچگی قفقاز جنوبی را از بین برده و پتانسیل اقتصادی و فرصت‌های همکاری کشورهای را کاهش داده و روابط تجاری که در زمان حکومت شوروی رایج بود به‌شدت کاهش یافته است. درگیری منجر به کاهش تولید و کاهش رفاه مردم در مناطق مورد مناقشه شده است. منطقه اشغال‌شده که سرشار از منابع طبیعی و فرصت‌های تولید است تقریباً بی‌استفاده مانده است. درگیری همچنین منجر به از دست رفتن منابع مالی زیادی از طرفین درگیر به‌دلیل افزایش هزینه‌های نظامی شده در حالی که می‌توانستند از این منابع مالی جهت توسعه اقتصادی و پروژه‌های منطقه‌ای و رونق و شکوفایی اقتصادی منطقه استفاده کنند.

درگیری میان ارمنستان و جمهوری آذربایجان به بازیگران دیگر این فرصت را می‌دهد که به هر دو طرف فشار سیاسی وارد نمایند و آن‌ها را به خودشان وابسته کنند و مداخله این بازیگران که بعضاً دارای منافع متضاد نیز هستند موجب شده که این منازعه تاکنون حل نشده باقی بماند و طولانی شدن آن به اقتصاد ملت‌های منطقه آسیب وارد نماید. مذاکرات صلح بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان برای توسعه و شکوفایی اقتصادی منطقه بسیار حائز اهمیت است و حل و فصل این منازعه با بازگرداندن یکپارچگی و رفاه به منطقه همراه خواهد بود. وضعیت امنیتی قفقاز که تحت تأثیر بازیگران متعدد قرار دارد، فرایند توسعه منطقه‌گرایی را با مانع مواجه ساخته است.

تفاوت رویکردهای منطقه‌ای و بین‌المللی کشورهای قفقاز جنوبی، روسیه، ایران، ترکیه و مداخله آمریکا و غرب در این منطقه مانع از همگرایی حداکثری و همکاری‌های چندجانبه می‌شود، بنابراین کشورهای منطقه و کشورهای پیرامونی آن باید تلاش برای حل بحران در قالب یک پیمان منطقه‌ای بنمایند. مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای تحت تأثیر الگوهای دوستی و دشمنی، توزیع قدرت، نفوذ قدرت‌های بزرگ، وابستگی‌های امنیتی قرار دارند و در منطقه هدف دولت‌ها، هدف‌های نظامی و امنیتی است و این نگرش موجب شده بازیگران امنیتی ساز در منطقه به موضوع‌های نظامی توجه ویژه داشته و از توسعه بخش‌های سیاسی و اقتصادی غفلت نمایند.

مادامی که در قفقاز منازعات حل و فصل نگردد و استمرار یابد، برقراری ثبات و امنیت در این منطقه و اجرای پروژه‌های استراتژیک اقتصادی که منجر به رونق اقتصادی منطقه خواهد شد با چالش مواجه می‌گردد. درآمدهای نفتی منطقه به‌جای کمک به توسعه صرف هزینه‌های نظامی ناشی از جنگ می‌شود و تداوم این روند کل منطقه را ویران می‌کند. حل منازعه و رسیدن به صلح پایدار موجب می‌شود تا طرف‌های درگیر بتوانند با استفاده از پتانسیل‌های موجود در منطقه هزینه‌های ناشی از درگیری را کاهش داده و از آن جهت کمک به رشد و توسعه بهره‌برند. مؤثرترین طرح برای روند بهتر همگرایی در منطقه، کاهش تنش‌ها و مشارکت در طرح‌های اقتصادی و صنعتی در قالب همکاری‌های منطقه‌ای است.

با تحولات اخیر و با آزادسازی کامل منطقه قره‌باغ توسط نیروهای جمهوری آذربایجان و خلع سلاح حکومت آرتساخ اگر منجر به رفع کدورت چندین دهه و ایجاد صلح نسبی میان دو کشور گردد می‌توان این تحولات را تحولی مثبت تفسیر کرد که می‌تواند با پدید آوردن صلح، زمینه‌های همگرایی منطقه‌ای و همکاری‌های اقتصادی میان کشورهای منطقه را جهت رشد و توسعه منطقه فراهم آورد.

منابع

- آذرکمند، روزا؛ فرجی‌راد، عبدالرضا؛ جاجرمی، کاظم (۱۳۹۴). روند منطقه‌گرایی در عصر جهانی‌شدن. *فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی*، ۷ (۲)، ۳۴-۲۱. doi: 20.1001.1.66972251.1394.7.2.2.1
- اسماعیل‌نیا، علی‌اصغر؛ وصفی اسفستانی، شهرام (۱۳۹۵). تأثیر امنیت بر رشد اقتصادی در ایران و برخی کشورهای منتخب. *فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی*، ۱۶ (۶۱)، ۱۲۷-۱۵۴. doi: 10.22054/joer.2016.5291
- افشردی، محمدحسین (۱۳۸۱). *ژئوپلیتیک قفقاز و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.

- امیراحمدیان، بهرام (۱۴۰۲). *ایران و همکاری‌های منطقه‌ای*. Diplomacy.ir، کد: ۲۰۲۴۰۴۲.
- بردبار، مهرداد (۱۳۹۵). عوامل ژئوپولیتیک و ثبات منطقه‌ای مطالعه موردی منطقه قفقاز جنوبی. *فصلنامه سیاست جهانی*، (۱)، ۵، ۲۰۹-۲۳۹.
- بنیاد مطالعات قفقاز (۱۴۰۱). *افتتاح سرکنسولگری ایران در قاپان ارمنستان*. کد: ۲۵۰۰۴. ccsi.ir/fa/news/25004.
- جعفری ولدانی، اصغر؛ صفوی همای، سید یحیی؛ حکیم، حمید (۱۳۹۴). تغییرات ژئوپولیتیکی قفقاز و تأثیر عوامل ثابت ژئوپولیتیکی حاصل از آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه آفاق امنیت*، (۲۸)، ۸، ۱۳۵-۱۶۰.
- جوادی ارجمند، محمدجعفر؛ احمدی، حسن (۱۳۹۱). موانع همگرایی در شورای همکاری خلیج فارس از منظر ژئوپولیتیک. *فصلنامه سیاست خارجی*، ۲۶ (۴)، ۸۶۵-۸۸۲.
- حاجی مینه، رحمت؛ وزین، علیرضا (۱۳۹۸). منطقه‌گرایی در آفریقا از منظر مکتب کپنهاگ. *دوفصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل*، ۳ (۵)، ۲۹-۴۹. doi: 10.22080/jpir.2019.15777.1068.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد؛ شهریار، فاطمه؛ الهامی، امیرحسین (۱۳۹۱). *نخبگان و همگرایی در سازمان همکاری اقتصادی (اگو)*. *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، (۱۰)، ۵-۴۱. doi: 10.22059/JCEP.2012.25027.
- حیدری، غلامحسین (۱۳۹۰). جایگاه ژئوپولیتیک قفقاز در سیاست قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای. *فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، (۷)، ۳، ۲۰۷-۲۴۵.
- خاشع، جعفر (۱۴۰۲). راهگذرهای منطقه با منافع بلندمدت ایران گره خورده است. *خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (ایرنا)*، irna.ir.
- خالقی نژاد، مریم (۱۳۹۹). *صلح قره‌باغ و فرصت دیپلماسی اقتصادی ایران*. irdiplomacy.ir، کد ۱۹۹۹۳۶۳.
- داداندیش، پروین؛ کوزه‌گر کالجی، ولی (۱۳۸۹). بررسی انتقادی از نظریه مجموعه امنیتی با استفاده از محیط امنیتی منطقه قفقاز جنوبی. *فصلنامه راهبرد*، ۱۹ (۵۶)، ۷۳-۱۰۷. doi: 20.1001.1.10283102.1389.18.3.1.0.
- دهشیار، حسین (۱۳۹۲). توانمندی و هویت: دو درک متفاوت از امنیت در مکتب کپنهاگ. *فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، ۱ (۱۰)، ۳-۳۷. doi: 10.22080/jpir.2019.16136.1076.
- رشیدی، احمد؛ ملکی، ماری (۱۳۹۸). منافع روسیه و بحران‌های منطقه قفقاز جنوبی. *مجله سیاست و روابط بین‌الملل*، ۳ (۵)، ۱۶۷-۱۹۳.
- زرگر، افشین؛ صیاد، سینا (۱۳۹۵). اهمیت اوراسیای مرکزی در رقابت‌های ژئوپولیتیکی بین قدرت‌های بزرگ. *فصلنامه تخصصی علوم سیاسی*، ۱۲ (۳۶)، ۱۶۹-۱۹۶.
- سلیمانی، افشار (۱۴۰۱). *فرصت‌ها و تهدیدهای تغییرات ژئوپولیتیکی قفقاز جنوبی برای ایران*، irdiplomacy.ir، کد ۲۰۱۴۳۳۶.
- سیف تبریزی، مهدی (۱۴۰۲). نگاهی به طرح «تقاطع صلح» ارمنستان؛ آیا پروژه ابروان عملیاتی خواهد شد؟. *خبرگزاری تسنیم*، ۲۳ دی‌ماه، Tasnimnews.com.
- عطار، سعید (۱۴۰۱). اقتصاد سیاسی توسعه صلح محور: چارچوبی از مسیری جدید برای توسعه اقتصادی ایران. *دوفصلنامه بررسی مسائل اقتصاد ایران*، (۱)، ۹-۳۳۱. doi: 10.30465/CE.2022.40330.1760.
- فرجی‌راد، عبدالرضا (۱۳۸۳). اهمیت توجه به منطقه‌گرایی و نقش آن در توسعه کشور. *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، (۳)، ۲۸-۳۵.
- قدمی، محسن، مصطفوی، حمید (۱۳۸۸). اهمیت فعالیت‌های فرهنگی در روابط بین‌الملل و ارائه مدل عملیاتی دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. *نشریه مدیریت فرهنگی*، ۳ (۵)، ۶۱-۸۳.
- قنبرپور، خدیجه؛ مهکویی، حجت؛ امیری، علی؛ زین‌العابدین عموقین، یوسف (۱۴۰۱). ارزیابی ژئواکونومیکی قفقاز جنوبی از دیدگاه گردشگری منطقه آزاد ارس با استفاده از مدل SWOT. *فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری*، ۱۲ (۴۵)، ۱-۲۰.
- کاظمی، احمد (۱۴۰۱). *دالان تورانی پروژه شکست‌خورده ناتو. رسانه تحلیلی دانشگاه علامه طباطبایی (عظنا)*، کد: ۳۰۴۳۴۰. atna.atu.ac.ir
- کشیشیان، گارینه؛ سیار، سیامک (۱۳۹۴). تأثیر جهانی‌شدن اقتصاد بر جایگاه ژئواکونومیک ایران در منطقه آسیای جنوب غربی. *فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل*، ۸ (۳۲)، ۱۱۵-۱۴۱.
- کوزه‌گر کالجی، ولی (۱۳۹۰). تأملی نظری بر پویای ملی‌گرایی قومی در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی. *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، (۷۵)، ۶۹-۹۱.

- کوزه‌گر کالجی، ولی (۱۳۹۹). *دلایل و انگیزه‌های جدید ترکیه در حمایت بی‌سابقه از آذربایجان، دیپلماسی ایرانی*، irdiplomacy.ir.
کد ۱۹۹۶۰۴۱.
- کولایی، الهه (۱۳۸۹). جمهوری اسلامی ایران و ژئوپولیتیک قفقاز جنوبی. *فصلنامه ژئوپولیتیک*، ۶ (۱)، ۷۵-۱۱۱. doi: 20.1001.1.17354331.1389.6.17.3.9
- کولایی، الهه؛ جوکار، علی‌اکبر (۱۳۹۹). نقش تحولات روابط روسیه با غرب در همکاری اقتصادی ایران با کشورهای قفقاز جنوبی (۲۰۱۴-۲۰۱۹). *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، (۱۱۲)، ۹۳-۱۱۶.
- کولایی، الهه؛ هادی‌پور، میثم (۱۳۹۹). تحلیل سیاست خارجی روسیه در قفقاز جنوبی بر پایه ژئوپولیتیک. *نشریه مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۱۳ (۲)، ۶۴۹-۶۶۴. doi:10.22059/JCEP.2020.204960.449646
- گنج‌خانلو، جواد (۱۳۹۸). راهبرد سیاسی ایران در حل مسئله قره‌باغ با تأکید بر تأمین منافع ملی. *نشریه پژوهش در هنر و علوم انسانی*، ۴ (۷)، ۳۵-۴۶.
- متقی دستنایی، افشین (۱۳۹۴). تحلیل ژئوپولیتیکی موانع شکل‌گیری همگرایی در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز. *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۸ (۱)، ۶۳-۸۴. doi: 10.22059/JCEP.2015.54962
- متقی، ابراهیم؛ شکوه، حسن (۱۴۰۰). اقتصاد سیاسی و امنیت اقتصادی از منظر اسلام. *فصلنامه علمی مطالعات امنیت اقتصادی*، ۱ (۳)، ۱۳۳-۱۷۰. doi: 20.1001.1.27831213.1400.3.3.69
- محبوبی، محمد (۱۳۹۹). جنگ قره‌باغ ۲۰۲۰: مختصات، بازیگران و چشم‌انداز پیش رو. *فصلنامه مطالعات سیاست خارجی تهران*، ۵ (۱۷)، ۸۶-۱۱۵.
- مختاری هشی، حسین (۱۳۹۷). تبیین مفهوم ژئواکونومی (اقتصاد ژئوپولیتیکی) و توصیه‌هایی برای ایران. *فصلنامه ژئوپولیتیک*، ۴ (۲)، ۵۶-۸۲.
- مخیری، هیراد (۱۴۰۰). دالان زنگزور و امنیت ملی ایران. *وب‌سایت مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه*، ۵ دی‌ماه. cmess.ir/page/View/2021-12-26/4954.
- مشفق، زهرا (۱۴۰۰). تبعات امنیت اقتصادی روابط ترکیه با کشورهای قفقاز جنوبی. *فصلنامه علمی امنیت اقتصادی*، ۹ (۱۲)، ۶۹-۸۰. مشیرزاده، حمیرا (۱۳۹۴). تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل. تهران: سمت.
- مراجی، ابراهیم (۱۴۰۰). تأثیر تعارضات هویتی در تشدید منازعات سیاسی: مطالعه موردی بحران قره‌باغ. *نشریه مطالعات خاورمیانه*. (۱۰۴)، ۱۱-۲۴.
- معصوم‌زاده، محمدحسین (۱۴۰۲). *قصه زنگزور*. irdiplomacy.ir. کد ۲۰۲۲۳۸۴.
- نجفی سیار، رحمان، ابراهیمی، حامد (۱۴۰۰). آثار و پیامدهای توافق‌نامه آتش‌بس بحران ۲۰۲۰ قره‌باغ بر امنیت و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران. *فصلنامه روابط خارجی*، ۱۳ (۳)، ۴۹۹-۵۳۲.
- نصری، قدیر (۱۳۹۰). تأملی نظری در یافته‌ها و دشواری‌های «باری بوزان» در بررسی امنیت. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۴ (۴)، ۱۰۵-۱۳۴.
- وٹوقی، سعید؛ مرادی‌فر، سعیده؛ صفری، عسگر (۱۳۹۳). تحلیل موضوع‌های امنیتی قفقاز جنوبی براساس نظریه امنیتی مکتب کپنهاگ. *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۷ (۱)، ۱۷۵-۱۹۴. doi: 10.22059/JCEP.2014.51762

References

- Afshordi, M. H. (2002). Geopolitics of the Caucasus and Iran's Islamic state foreign policy, first edition, Tehran. *Guards Corps Command and Headquarters Academy, Research and Research Vice- Chancellor* (In Persian).
- Attar, S. (2022). Political economy of "peace-Oriented Development": a Framework of New Path for Iran's Economic Development. *Journal of Iranian economic issues*, 9 (1), 299-331. doi: 10.30465/CE.2022.40330.1760 (In Persian).
- Azarkamand, R., Farji Rad, A. R., & Jajarmi, K. (2015). "The trend of regionalism in the era of globalization. *New Attitudes Quarterly in Human Geography*, 7 (2), 21-34. doi: 20.1001.1.66972251.1394.7.2.2.1 (In Persian).
- Baghirov, O. (2017). The Economic Impact of the Nagorno-Karabakh Conflict and Ensuing

- Developments. *The Journal of Diplomacy and International Relations*, 1news.az/news/20170414070025272.
- Blackwill, R., Harris, J. (2016). What Is Geoeconomics? from the book *War by other Means*. Published by Harvard university, hup.harvard.edu/boks/9780674979796.
- Bordbar, M. (2016). Geopolitical factors and regional stability, a case study of the South Caucasus region. *World Politics Quarterly*, (1) 5, 209-239 (In Persian).
- Caucasus Studies Institute (2022). Opening of the Consulate General of Iran in Kapan, code 25004, ccsi/fa/news/25004, (In Persian).
- Chitadze, N. (2016). Economic Factors of the Nagorno-Karabakh Conflict. *Review of Armenian Studies*, (33), 95-112. 01.05.2016
- Dadandish, P., & Kozegerkaleji, V. (2018). Critical examination of the security complex theory using the security environment of the South Caucasus region. *Strategic Quarterly*, 19 (56), 73-107. doi: 20.1001.1.10283102.1389.18.3.1.0 (In Persian).
- Dadparvar, S., & Azizi, S. (2022). Geo-Economics of the Republik of Azerbaijan and Its Economic Security. *Journal of Political Science*, 12 (1), doi: 10.4236/ojps.2022.121002
- Deheshyar, H. (2013). Ability and Identity: Two Different Understandings of Security in the Copenhagen School. *Internationales Relations Rearch Quarterly*, 3 (10), 37-60 (In Persian).
- Esmaielnia, A., & Vafiesfastani, Sh. (2016). The impact of security on economic growth in Iran and some selected countries. *Economic Research Quarterly*, 16 (61), 127-154, doi: 10.22054/joer.2016.5291 (In Persian).
- Farajirad, A. R. (2004). The importance of paying attention to regionalism and its role in the development of the country. *Geographical Quarterly of the Land*, 1 (3), 28-35 (In Persian).
- Gadimova, Kh., & Shukurova, G. (2018). *The Impact of the Nagorno-Karabakh conflict on the regional prosperity of the South Caucasus*. <https://neweasterneurope.eu/2018/04/23>.
- Ganjkhanelou, J. (2019). Iran's political strategy in solving the Karabakh problem with an emphasis on securing national interests. *bi-monthly specialized scientific journal of research in art and specialized sciences*, (7), 35-46. www.magiran.com/p2081853 (In Persian).
- Ghadami, M., & Mostafavi, H. (2009). The importance of cultural activities in international relations and presenting the operational model of cultural diplomacy of the Islamic Republic of Iran. *Cultural Management Journal*, 3 (5), 61-83 (In Persian).
- Ghanbarpour, Kh., Mahkoui H., Amiri, A., & Zain al-Abidin Amuqin, Y. (2022). Geoeconomic evaluation of the South Caucasus from the perspective of tourism in Aras Azad region using the SWOT model. *Geographical Quarterly of the Tourism Space*, 12 (45), 1-20 (In Persian).
- Hajimineh, R., & Vazin, A. (2019). Regionalism in Africa from the perspective of the Copenhagen school. *two quarterly journals of politics and international relations*, 3 (5), 29-49. doi: 10.22080/jpir.2019.15777.1068. (In Persian).
- Hajjousefi, A. M., Shahryar, F., & Elhami, A. H. (2012). Elites and Convergence in the Economic Cooperation Organization (ECO). *Central Eurasian Studies Quarterly*, 5 (10), 41-60. doi: 10.22059/JCEP.2012.25027 (In Persian).
- Jafari Valdani, A., Safavi Hommami, S., & Hakim, H. (2015). Caucasus geopolitical changes and the effect of geopolitical fixed factors resulting from it on the national security of the Islamic Republic of Iran. *Afaq Security Quarterly*, 8 (28), 135-160 (In Persian).
- Javadi Arjmand, M. J., & Ahmadi, H. (2012). Obstacles to convergence in the Persian Gulf Cooperation Council from a geopolitical perspective. *Foreign Policy Quarterly*, 26 (4), 865-882 (In Persian).
- Kazemi, A. (2022). Turani Corridor of the failed NATO Project. *Analytical media of Allameh Tabatabaai Univercsity*, code, 304340, atna.atu.ac.ir (In Persian).
- Keshishyan, G., & Sayar, S. (2015). Effect of globalization of economy on Iran's geo-economic position in the region of Southwest Asia. *International Relations Studies Quarterly*, 8 (32), 115-141 (In Persian).
- Khalaghinejad, M. (2020). Karabakh Peace and the Opportunity of Iran's Economic Diplomacy. irdiplomacy.ir, Code 1999363 (In Persian).
- Khashe, J. (2023). *The Passage-ways of the region are tied to Iran's long-term interests*, News

- Agency of the Islamic Republic of Iran (*irna*), irna.ir (In Persian).
- Kirchner, S. (2021). A Geoeconomic Alliance: the potential and limits of economic Statecraft. *United States Studies Centre*. <https://www.usssc.edu.au/a-geoeconomic-alliance-the-potential-and-limits-of-economic-statecraft>.
- Koulaei, E. (2010). Islamic Republic of Iran and Geopolitics of South Caucasus. *Geopolitics Quarterly*, 6 (1), 75-111. doi: 20.1001.1.17354331.1389.6.17.3.9 (In Persian).
- Koulaei, E., & Hadipour, M. (2020). Analysis of Russia's foreign policy in the South Caucasus based on genogeopolitics. *Journal of Central Eurasian Studies*, 13 (2), 649-664. doi: 10.22059/JCEP.2020.204960.449646 (In Persian).
- Koulaei, E., Jekar, A. (2020). The Role of Russia in Iran's Economic Cooperation with the South Caucasus (2014-2019). *Quarterly Journal of Central Asia and Caucasus Studies*, (112), 93-116 (In Persian).
- Kozegarkaleji, V. (2011). Theoretical reflection on ethnic nationalism campaign in Central Asia and South Caucasus. *Studies of Central Asia and Caucasus*, (75), 69-91 (In Persian).
- Markedonov, S. (2018). Russia and the conflicts in the South Caucasus: main approaches, problems and prospects. *Caucasus Edition Journal of Conflict Transformation*. <https://caucasusedition.net/russia-and-the-conflicts-in-the-south-caucasus-main-approaches-problems-and-prospects/>
- Mearaji, E. (2021). The impact of identity conflicts in the escalation of political conflicts: a case study of the Karabakh crisis. *Middle Eastern Studies Journal*, (104), 7-22. www.magiran.com/p2384520 (In Persian).
- Mokhayeri, H. (2021). Zangzur Corridor and Iran's National Security. *Middle East Strategic Studies Center website, cmess.ir*, cmess.ir/page/View/2021-12-26/4954 (In Persian).
- Mokhtariheshi, H. (2018). Explanation of the concept of geoeconomics (geopolitical economy) and recommendations for Iran. *Geopolitics Quarterly*, 4 (2), 56-82 (In Persian).
- Moshfegh, Z. (2021). Economic security consequences of Turkiye's relations with South Caucasus countries. *Economic security monthly*, (12), 69-80.
- Moshirzadeh, H. (2015). *Evolution in theories of international relations*. Tehran, Samt Publication (In Persian).
- Motaghi dastnaei, A. (2015). Geopolitical analysis of obstacles to the formation of convergence in the Central Asia and Caucasus region. *Central Eurasian Studies Quarterly*, 8 (1), 63-84doi:10.22059/JCEP.2015.54962., (In Persian).
- Motaghi, E., & Shokuhi, H. (2021). Political economy and economic security from the perspective of Islam. *Economic Security studies Quarterly*, (3), 143-170. doi: 20.1001.1.27831213.1400.3.3.69 (In Persian).
- Nasri, Gh. (2011). Theoretical reflection on the findings and difficulties of "Bari Buzan" in the investigation of security. *Strategic Studies Quarterly*, 14 (4), 105-134 (In Persian).
- Rashidi, A., & Maleki, M. (2019). Russia's interests and crises in the South Caucasus region. *Journal of Politics and International Relations*, 3 (5), 167-193. <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1677422>. doi: 10.22080/jpir.2019.16136.1076 (In Persian).
- Reynolds, N. (2021). *The Aftermath of the Nagorno-Karabakh Conflict*. rusi.org.
- Saha, D., Giucci, R., Luke, M., Kirchner, R., Movchan, V., & Zachmann, G. (2018). The Economic effect of a resolution of the Nagorno-Karabakh conflict on Armenia and Azerbaijan. *Be Berlin Economics*, <https://berlin-economics.com/wp-content/uploads/2021/11/The-economic-effect-of-a-resolution-of-the-Nagorno-Karabakh-conflict.pdf>
- Schneider Petsinger, M. (2016). *Geoeconomics explained*. [Chatham House.chathamhouse.org](http://ChathamHouse.chathamhouse.org).
- Seyf Tabrizi, M. (2023). *A look at Armenia's "Peace Intersection" Plan; Will the Yerevan project be operational?* *Tasnim News Agency*. tasnimnews.com (In Persian).
- Shengelia, Z. (2022). The Second Karabakh War, A Year after, Konrad Adenauer Stiftung, *Economic Policy Research Center*, ISBN: 9789941843099, <https://eprc.ge/wp-content/uploads/2022/11/karabaxi-eng-upd-1.pdf>
- Soleymani, A. (2022). Opportunities and threats of geopolitical changes in South Caucasus for Iran, irdiplomacy.ir, Code: 2014336. (In Persian).
- Veicy, H. (2021). Eurasian Economic Union and Regionalism of Iran. *Central Eurasia Studies*, 14

(1), 377-400. doi: 10.22059/JCEP.2021.310374.449954.

Vosoughi, S., Moradifar, S., & Safari, A. (2014). Analysis of South Caucasus security issues According to security theory of the Copenhagen school. *Central Eurasian Studies Quarterly*, 7 (1), 175- 194. doi: 10.22059/JCEP.2014.51762 (In Persian).

Zargar, A., & Sayad, S. (2016). The importance of Central Eurasia in geopolitical competition between great powers. *Political Science Quarterly*, 12 (36), 169-196 (In Persian).